

บทที่ 2

เอกสาร วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วัตถุประสงค์ในบทนี้เพื่อกำหนดกรอบแนวคิดสำหรับการวิจัย ดังนั้นผู้วิจัยจึงศึกษาและวิเคราะห์ เอกสาร ตำรา และบทความ ข้อเขียนทางวิชาการ ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยครอบคลุมเนื้อหา ดังนี้

1. สภาพทั่วไปและความสำคัญของป่าไม้ภาคเหนือ
2. การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
3. แนวคิดการศึกษาในวิถีชุมชน
4. เครือข่ายการเรียนรู้และกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้
  - 4.1 ความหมายและขอบข่ายเครือข่ายการเรียนรู้
  - 4.2 กระบวนการเรียนรู้
  - 4.3 กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้
  - 4.4 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

1. สภาพทั่วไปและความสำคัญของป่าภาคเหนือ

ภาคเหนือมีช่วงฤดูแล้งที่ปรากฏเด่นชัดถึง 6 เดือน พืชธรรมชาติโดยทั่วไปควรจะเป็นป่าผลัดใบแล้ง (ป่าเต็งรัง) เพราะการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง ไม้ยืนต้นต้องทิ้งใบเพื่อลดการระเหยน้ำออกจากลำต้น แต่การที่ภาคเหนือมีสภาพเป็นภูเขาสูง และหุบเขาที่ข่มขื่นมิได้มีพื้นที่ราบเรียบสม่ำเสมอทั่วไปหมด จึงมีป่าหลายประเภทขึ้นในระดับความสูงที่ต่างกัน ดังนี้

1. ป่าคงคิบ เป็นป่าที่ขึ้นอยู่ในที่ข่มขื่นและที่ชุ่มชื้นแม่น้ำลำธาร
2. ป่าคิบเขา เป็นป่าที่เกิดในระดับความสูงจากระดับน้ำทะเล 1,000 เมตร ขึ้นไป
3. ป่าสน ส่วนมากอยู่สูงจากระดับน้ำทะเล 700 ถึง 1,000 เมตร ขึ้นไป
4. ป่าผสมผลัดใบหรือป่าเบญจพรรณ เป็นป่าไม้ในพื้นที่ที่มีการระบายน้ำดี ตามเชิงเขาที่ราบชันบันได หรือตามผนังดินธรรมชาติมักจะไม่เกินระดับความสูง 1,000 เมตร จากระดับน้ำทะเลในภาคเหนือป่าประเภทนี้มีไม้สักเป็นไม้สำคัญขึ้นอยู่ทั่วไปตลอดทั้งภาค
5. ป่าผลัดใบแล้ง หรือป่าแพะ ป่าแดง ป่าเต็งรัง มักขึ้นในที่ดินร่วนและมีการระบายน้ำดี ในภาคเหนือป่าชนิดนี้ขึ้นอยู่ในพื้นที่ราบและบนภูเขาที่สูงจากระดับน้ำทะเลถึง 1,000 เมตร ก็มี

ความสำคัญของป่าภาคเหนือ แม้ว่าภาคเหนือตอนบนจะมีพื้นที่เพียง 21% ของพื้นที่ประเทศ แต่พื้นที่ป่าของภาคเหนือตอนบนมีถึง 60.01% ของพื้นที่ภาคซึ่งนับว่าเป็นภูมิภาคเดียวที่มีพื้นที่ป่าเกิน 40%

จากสภาพภูมิประเทศที่มีเทือกเขาเรียงรายสลับซับซ้อน เป็นแนวยาวจากพรมแดนตอนเหนือลงสู่ภาคเหนือตอนล่าง ภาคเหนือตอนบนจึงเป็นเสมือนหลังคารับน้ำที่เป็นต้นกำเนิดของสายน้ำลำธารน้อยใหญ่ แม่น้ำต่าง ๆ ในภาคเหนือไหลลงสู่ลุ่มน้ำใหญ่ ๆ 4 แห่ง แม่น้ำส่วนใหญ่ไหลลงไปทางใต้สู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาอันเอื้อประโยชน์แก่พื้นที่เกษตรกรรมอันกว้างใหญ่ในที่ราบลุ่มภาคกลางและการอุปโภคบริโภคแก่บ้านเมืองกรุงเทพมหานคร ได้แก่ แม่น้ำปิง วัง ยมและน่าน แม่น้ำทางด้านตะวันตกของภาค แม่น้ำปาย แม่น้ำขวม แม่น้ำเมย ไหลลงสู่แม่น้ำสาละวิน ส่วนแม่น้ำทางเหนือ ได้แก่ แม่น้ำฝาง แม่น้ำกก แม่น้ำลาว แม่น้ำจัน และแม่น้ำอิง ไหลลงสู่แม่น้ำโขง (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2539)

2. การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ป่าไม้ หมายถึง พันธุ์ไม้ทุกชนิดในบริเวณเดียวกัน มีปริมาณหนาแน่นเพียงพอ มีพื้นที่กว้างขวางพอที่จะมีอิทธิพลต่อดินฟ้าอากาศในท้องถิ่นนั้น ๆ และมีความแตกต่างจากพื้นที่ภายนอกโดยทั่ว ๆ ไป (คณะกรรมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมระดับตำบลและหมู่บ้าน, ม.ป.ป.)

ความสำคัญของป่าไม้มีตั้งแต่การดำรงชีพขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ได้แก่ ปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค จนถึงด้านการพัฒนาประเทศ ป่าไม้ยังมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจและสังคม โดยเป็นแหล่งที่ให้พลังงาน แหล่งวัตถุดิบสำหรับการก่อสร้างและอุตสาหกรรม แหล่งอาหารและสมุนไพร ช่างอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม แหล่งนันทนาการและเป็นแหล่งศึกษาทางด้านนิเวศวิทยา (อำนาจ คอวานิช, 2528) ในแง่ของการพัฒนาชนบท ป่าไม้ยังมีบทบาทสำคัญที่หนุนช่วยการพัฒนาได้อย่างน้อยสามทาง คือ (1) เป็นกลไกในการรักษาไว้ซึ่งคุณภาพของระบบนิเวศวิทยาหรือสภาวะแวดล้อมของชนบท (2) เป็นแหล่งเพิ่มวัตถุดิบปัจจัยและสื่อต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการบริโภคในท้องถิ่น และ (3) ปรับปรุงประโชชน์ด้านต่าง ๆ ของการใช้ไม้ซุงเพื่อการอุตสาหกรรมให้ดียิ่งขึ้น (ฉลาดชาย รมิดานนท์, 2528)

ปัจจุบันป่าไม้ยังทวีความสำคัญมากขึ้น จากการสรุปผลการสัมมนาในระดับภูมิภาคครั้งที่ 1-9 เรื่องแนวคิด ทิศทางและแผนการพัฒนาของประชาชน ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 เมื่อวันที่ 14-15 กรกฎาคม 2538 พบว่า สถานการณ์ป่าไม้ของไทยอยู่ในสภาวะวิกฤต ทรัพยากรป่าไม้ถูกทำลายแทบทุกภาคของประเทศ ในภาคเหนือมีการทำลายทรัพยากรธรรมชาติทั้งป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ ก่อให้เกิดปัญหาความแห้งแล้ง ความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินทำกินลดลง สัตว์ป่ามีจำนวนลดลงและอากาศร้อนขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และ คณะกรรมการประสานงานองค์การพัฒนาเอกชน, 2538)

หากจะให้ความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวกลับคืนมา การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จึงยังมีความสำคัญ และเนื่องจากป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติประเภททดแทนได้หรือรักษาไว้ได้ (Replaceable and Maintainable National Resources) หากมีการจัดการป่าไม้อย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ จะทำให้ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่มีวันหมด (นิวัติ เรืองพานิช , 2537)

การดำเนินการเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของรัฐบาล โดยวิเคราะห์จากนโยบายและรูปแบบของการจัดการป่าไม้แล้ว สามารถแยกได้เป็น 2 แนวทางหลัก คือ

แนวทางแรก การดำเนินการเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อยู่ในความดูแลของรัฐบาล โดยมีกรมป่าไม้เป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการต่าง ๆ แนวทางนี้เน้นหนักในการกั้นคนออกจากป่า โดยการประกาศเป็นเขตอนุรักษ์ห้ามประชาชนเข้าไปหาประโยชน์ใด ๆ หากบุคคลใดบุกรุกเข้าไปด้วยวัตถุประสงค์ใดก็ตาม จะมีความผิดไม่ทางตรงก็ทางอ้อม ซึ่งบทลงโทษในเรื่องนี้มีอยู่ในพระราชบัญญัติหลายฉบับ เช่น ประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2497 พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2503 และ พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 เป็นต้น (คณะอนุกรรมการจัดทำคู่มือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับตำบล และหมู่บ้าน , น.ป.ป.)

แนวทางที่สอง การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการในเรื่องป่าไม้ แม้ว่าในระยะแรกมีเป้าหมายเพื่อแก้ปัญหาการไม่มีที่ทำกิน โดยให้ราษฎรเข้าไปทำกินในรูปแบบของหมู่บ้านป่าไม้ แนวทางนี้พัฒนามาจนเป็นแนวคิดเรื่องป่าชุมชน ดังที่ปรากฏไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 และในปี พ.ศ. 2530 กรมป่าไม้ได้จัดทำโครงการพัฒนาป่าชุมชนขึ้น (โคมถ แพรกทอง, น.ป.ป.)

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ในสถานการณ์ที่โลกของเรากำลังอยู่ในภาวะวิกฤต อันเนื่องมาจากทรัพยากรธรรมชาติ ถูกทำลายอย่างหนัก การพัฒนาที่นำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้อย่างไร้ขีดจำกัด ได้ส่งผลกระทบต่อตรงต่อระบบนิเวศน์ ทำลายแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ทำให้พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ลดน้อยลง บางชนิดต้องสูญพันธุ์ และยิ่งไปกว่านั้นยังส่งผลกระทบต่อมนุษย์ อากาศเริ่มแปรปรวน แหล่งน้ำ ถ้ำธารลดน้อยลง แหล่งพันธุกรรมอันมีประโยชน์ต่อมนุษยชาติได้ถูกทำลายไปด้วยเช่นกัน ในประเทศไทยพื้นที่ป่ามีจำนวนร้อยละ 53.33 ในปี พ.ศ. 2504 ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 28.03 ในปี พ.ศ. 2531 (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2539)

ชุมชนในเขตป่าภาคเหนือมีชีวิตใกล้ชิดชิดและผูกพันกับธรรมชาติ มีองค์ความรู้ วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมความเชื่ออันเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติอย่างยิ่ง ชุมชนเรียนรู้วิธีการที่จะนำทรัพยากรมาใช้อย่างยั่งยืน มีการแบ่งขอบเขตป่า เป็นป่าอนุรักษ์ไว้เป็นแหล่งต้นน้ำ ป่าหวงห้ามตามประเพณี ป่าใช้สอย ป่าช้า เป็นต้น บางชุมชนมีระเบียบกฎเกณฑ์ในการดูแลรักษาป่า เช่น ห้ามตัดต้นไม้ในเขตขุนน้ำ หรือตัดต้นไม้ 1 ต้น ต้องปลูกแทน 10 ต้น หรือบางชุมชนมีการดูแลรักษาป่า โดยผ่านพิธีกรรม ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี เช่น มีการสืบชะตาป่า ความเชื่อในเรื่องขวัญและวิญญาณของสรรพชีวิตในป่า เลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นต้น

การฟื้นฟูป่าโดยองค์กรชุมชน แนวทางการฟื้นฟูป่าไม้ของชาวบ้านอยู่บนความเชื่อในเรื่องป่าเป็นหนึ่งเดียวกับวิถีคิดในเรื่องการดำเนินชีวิตประจำวัน คือ “การเกิด แก่ เจ็บ ตาย” สอดคล้องกับวิถีคิดของศาสนาพุทธที่เชื่อว่า ธรรมชาติมีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เช่นเดียวกัน

ชุมชนหลายชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตป่า มีการเรียนรู้ที่ฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมให้ฟื้นคืนกลับป่าสมบูรณ์ โดยการใช้วิธีการง่าย ๆ ดังนี้

1. การทำแนวกันไฟ

เพื่อป้องกันไฟป่ามิให้ไหม้ลามป่าที่กำลังเติบโตก่อนฤดูแล้ง ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่อากาศแห้งใบไม้ร่วงบนพื้นดินเป็นเชื้อเพลิงอย่างดี ดังนั้นภายในชุมชนจะมีการนัดหมายกันทำแนวกันไฟร่วมกัน ซึ่งมักจะเริ่มทำในเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม

2. ช่วยกันดับไฟป่า

เมื่อถึงฤดูแล้ง อากาศแห้งมาก โอกาสที่จะเกิดไฟป่ามิได้ตลอดเวลา แม้จะมีการทำแนวกันไฟแล้วก็ตาม การมีแคมป์ในป่า การก่อกองไฟโดยประมาณดินถ่อ โดยมีได้ระมัดระวังก็ทำให้ไฟป่าลุกลามได้ ชุมชนจึงทำหน้าที่เสมือนเวรยามคอยดับไฟป่า แม้ยามค่ำคืน แต่ละคนในชุมชนจะต้องเตรียมพร้อมสำหรับการไปช่วยดับไฟป่าตลอดเวลา บางหมู่บ้านมีกฎระเบียบว่า “ถ้าใครไม่ช่วยดับไฟป่า จะมีการปรับโทษ” เป็นต้น เพราะเชื่อว่าป่าเป็นของทุกคนที่ต้องช่วยกันดูแล

3. การมีกฎระเบียบร่วมกันในการดูแลจัดการป่าไม้

ชุมชนแต่ละชุมชนมีการวางมีกฎระเบียบในการดูแลจัดการป่าไม้ไม่เหมือนกัน บางชุมชนมีลายลักษณ์อักษร บางชุมชนไม่มีลายลักษณ์อักษร โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่บนคอกฎระเบียบที่วางร่วมกันมีเนื้อหาสาระ คือ ให้มีการใช้สอยประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน มีทรัพยากรใช้ไปได้ชั่วลูกชั่วหลาน ในกรณีที่ต้องการให้ป่าฟื้นตัว เมล็ดพืชได้แตกหน่อ เติบโตเอง โดยไม่ถูกรบกวน จึงตกลงร่วมกันว่า “บริเวณนั้นห้ามมีการตัดไม้โดยเด็ดขาด” คือ ไม่ให้มีการใช้เนื้อไม้ แต่สามารถหาอาหาร สมุนไพรได้

4. การช่วยสืบพันธุ์ด้วยวิธีตามธรรมชาติ

ป่าในประเทศไทยเป็นป่าฝนเขตร้อน ที่มีระบบนิเวศอันซับซ้อน ภายใตบบนนิเวศหนึ่ง ๆ จะมีการพึ่งพากัน ทั้งต้นไม้และสัตว์ป่า เมล็ดพืชบางชนิด ไม่สามารถแพร่พันธุ์ได้ ถ้าไม่มีนกหรือแมลงคอยช่วยเหลือ ชาวบ้านผู้ใกล้ชิดชิดกับป่าสามารถที่จะเรียนรู้วิธีดังกล่าวได้โดยตรง บางชุมชนที่ป่าถูกทำลายไปมาก สามารถช่วยให้ป่าฟื้นคืนกลับมาได้ ด้วยการป้องกันมิให้ป่าถูกรบกวน สิ่งสำคัญก็คือ การดูแลอย่างทะนุถนอม บางครั้งอาจต้องช่วยนำเมล็ดพืช ซึ่งเป็นพืชดั้งเดิมของป่าผืนนั้นมาปลูกเสริม เพื่อทำให้ระบบนิเวศมีความหลากหลายมีเสถียรภาพเช่นเดิม และช่วยแพร่พันธุ์ด้วยวิธีการทางธรรมชาตินั้นเอง อย่างเช่น ที่บ้านหนองเต่า กิ่งอำเภอแม่วาง จ. เชียงใหม่ มีการทำแปลงเพาะพันธุ์พืชในป่า เพื่อนำกลับไปคืนป่าดั้งเดิม

5. การรักษาต้นไม้

ในระบบการหมุนเวียนของชาวบ้านบนคอก เวลาฟันไร่จะตัดไม้เหลือคอกไว้สูงระดับเอวหรือระดับอก และจะไม่ตัดโคนต้นไม้ใหญ่ๆ แต่จะใช้วิธีฟันต้นไม้ขึ้น ไปรูดกิ่งที่ปกคลุมดินทำให้แสงแดดส่องถึง แล้วปลูกพืชพรรณธัญญาหารลงไปในรอบ 1 ปี จากนั้นก็ทิ้งร้างไว้เพื่อให้ต้นไม้ได้ฟื้นคืนกลับมาภายในระยะเวลา 5-7 ปี ผืนดินก็จะอุดมสมบูรณ์สามารถวนกลับมาใช้พื้นที่เพาะปลูกได้ใหม่ ต้นไม้ที่ถูกรูดฟัน หรือรูดกิ่งให้เหลือคอก ซึ่งสามารถแตกหน่อทำให้ป่าฟื้นตัวได้อย่างรวดเร็ว เมื่อชาวบ้านมีการกันเขตพื้นที่ให้เป็นป่าอนุรักษ์ ไร่เก่าที่ทิ้งร้างไว้ประมาณ 10-20 ปี ก็คืนกลับเป็นป่าสมบูรณ์เต็มที่

พิธีกรรมพื้นบ้านที่ประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่า ความเชื่อของชาวล้านนา ใช้วิธีการสังเกตธรรมชาติผสมผสานกับความเชื่อ ไม่มีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ อธิบายไม่ได้ ไม่มีรูปตัวคนที่ชัดเจน สิ่งเหล่านี้ตามภาษาพื้นเมืองเรียกว่า “ซิด” ภาษากะเหรี่ยงเรียกว่า “ท่าเกอแอ”

“ซิด” หมายถึง มีสิ่งที่ไม่คิดเกิดขึ้นในชุมชน อาทิเช่น สัตว์ป่าเข้าบ้าน แร้งจับหลังคา ภูเขาบ้าน เป็นต้น

พิธีกรรมที่ชาวบ้านทำ มีการนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการดูแลรักษาป่า มีดังนี้

1. พิธีเลี้ยงผี เป็นพิธีกรรมที่ทำกันเกือบทุกชนเผ่าในล้านนา มีความเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของผี ผีเป็นผู้ดูแลป่า จึงให้ความเคารพ ทุก ๆ ปีจะมีพิธีเลี้ยงผีป่าเจ้าเขา บางชุมชนเรียก “ผีขุนน้ำ” บางชุมชนเรียก “ผีน้ำออกกู” การทำพิธีจะทำกันในป่า มีหมอผี ซึ่งสร้างขึ้นอย่างง่าย ๆ ของไผ่จะมีไม้ไผ่ หมูและเหล้าขาวเป็นหลัก บางชุมชนทำทุกปี บางชุมชนทำ 3 ปีครั้ง หรือทำพิธีกรรมเวลาที่ล่งละเมิดหรือเกิดเหตุผิดปกติในชุมชน

คนเมืองจะมีพิธีเลี้ยงผีป่าเจ้าเขาทุกปี คนอาข่าจะมีการไหว้ผีบรรพบุรุษ ซึ่งจะมีการทำพิธีกรรมในป่า คนกะเหรี่ยงจะมีการไหว้ผี เวลาที่ใครไปล่งละเมิดที่หวงห้ามไว้ อย่างเช่น บริเวณป่าคุดะ หรือป่าขุนน้ำ บริเวณน้ำออกกู จะมีหมอผีทำนายว่าทำผิดผีแล้วจะให้ไปเลี้ยงผีในสถานที่ที่ไม่มีคนเดินผ่าน ซึ่งบริเวณนั้นคือป่าที่ชุมชนดูแลรักษาตนเอง

2. การสืบชะตา คนโบราณเชื่อว่าเมื่อมีเกิดต้องมีเจ็บ มีตาย แต่การสืบชะตาอาจจะขาดลงด้วยอำนาจ เกราะห์ บิดขวาง ภูติผีปีศาจ ทำให้อายุขาดลงดับพลัน จึงต้องมีการสืบชะตา

3. การถอน คือการนำเอาสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ออกจากบริเวณที่อยู่อาศัยบริเวณที่ “ซิด” มีการถอนวัตถุ กับถอนสิ่งที่เป็นนามธรรม ซึ่งเข้าใจว่าตรงกับพิธีกรรมของคนกะเหรี่ยงที่เรียกว่า “คำเซอซี” ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่ทำเป็นประจำทุกปี เวลาที่ต้องการปิดป่าสิ่งที่ไม่คือออกจากหมู่บ้าน จะมีไม้ไผ่สาน 4 ทิศ มีเครื่องเช่น ไหว้ 4 ทิศ ประกอบด้วย ขนมห ข้าว ฮาฮูบ พริก และเกลือ เป็นต้น

เครื่องถอน ทำจากกานกล้วย ทำสะดวง หรือกระทงขนาดเท่าคืบ เท่าศอก เท่าวา จำนวนเครื่องถอนมี 5 สะดวง หรือ 5 ชุด โดยกำหนดสถานที่ตรงกลาง และ 4 แอ่งหรือ 4 มุม พระสงฆ์จำนวน 5 รูป อยู่ตรงกลาง 1 รูป อยู่มุม 4 มุม ทำการถอนพร้อมกัน หมายถึง ของที่ใส่ในสะดวงเหมือนกันทั้ง 5 สะดวง คือ ประกอบด้วยของ 7 อย่าง คือ ข้าวสุก แกลงส้ม แกลงหวาน

ผลไม้ ขนมหมา กพฐ บูหรี เมือง

4. การตั้ง หมายถึงการนำเครื่องบูชา สังเวศน์ ส่งให้เทวดาหรือภูติผีปีศาจที่คนเชื่อถือ

5. การบูชาสังเวศน์ เป็นการบูชาเทวดาที่ตนเคารพนับถือ เป็นที่พึ่งเวลาเจ็บไข้ได้ป่วย เพื่อให้หายจากโรค

6. การลดเคราะห์ ช่งเคราะห์ ถอยเคราะห์

7. การสูตร เมื่อคนในชุมชนเกิดไม่สบาย ให้พระสงฆ์มาช่วยทำพิธี พระสงฆ์จะใช้นมคัมภีร์ทางศาสนาทำการศึกษา หรือสูตรให้ บางทีก็เป็นคำสาบานแต่กล่าวเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง มีการสูตรหลายอย่าง เช่น สูตรถอน สูตรสืบชะตา

8. การบวชต้นไม้ เดิมเป็นการบวชต้นไม้ใหญ่ ต้นไม้ที่เป็นพญาไม้ในชุมชน ซึ่งเป็นลักษณะกิ่งผสมผสานระหว่างพุทธ กับผี ต่อมาเริ่มมีหลายชุมชนที่ประจักษ์ความเชื่อทางพุทธศาสนาใช้ในการดูแลรักษาป่า “การบวชป่า” จึงเกิดขึ้นจากพื้นฐานว่า งดเว้นจากการทำความชั่ว การเบียดเบียนธรรมชาติ ผู้ที่มีจิตใจอ่อนโยนมีคุณธรรม ก็จะละเว้นไม่เบียดเบียน

อนึ่งการประกอบพิธีกรรมพื้นบ้านในด้านนา ก่อนการเริ่มคันพิธิกรรม ชาวบ้านจะทำพิธีขึ้นท้าวทั้ง 4 อันเป็นพิธีกรรมที่เป็นการบอกกล่าวต่อท้าวทั้ง 4 คือ เหนือ ใต้ ออก ตก ทั้งบนและล่าง คือ พระอินทร์ เจ้าแห่งสวรรค์ และพระแม่ธรณี เจ้าแห่งพื้นดินผู้คุ้มครองโลก จะได้รับรู้ถึงกิจกรรมอันดีงามที่ชุมชนได้ร่วมกันทำขึ้น

การประกอบพิธีกรรมจะมีเครื่องदान (ถวายน) ซึ่งประกอบด้วยข้าวปลาอาหาร หมาก เมือง บูหรี ก้วยคอก และคองหรือ“ขง”

ความเชื่ออันเกี่ยวข้องกับการรักษาป่า จากการรวบรวมความเชื่อของคนทุกเผ่าทางภาคเหนือพบว่ามีความเชื่อสำคัญ ๆ อยู่ 3 เรื่อง ดังนี้

1.ความเชื่อว่า “ป่า” มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยคุ้มครอง ซึ่งเป็นความเชื่อที่เหมือนกันทุกชนเผ่า อันเป็นการแสดงถึงความเคารพยำเกรง จะไม่มีใครล่วงล้ำ ถ้าหากใครละเมิดก็จะมีอาเพศ เพราะถือเป็นการลบหลู่ มีพิธีกรรมที่แสดงถึงความเคารพ เช่น พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ ขอบคุนเจ้าป่าเจ้าเขา เป็นต้น

2. ความเชื่อในเรื่อง ขวัญ และวิญญาณของป่า คนกะเหรี่ยงจะมีความเชื่อว่ามิขวัญ ที่อยู่ในตัวสัตว์ เช่น อยู่ในแก้ง อยู่ในชะนี อยู่ในหมี ดังนั้นจึงต้องดูแลสัตว์ป่าด้วย ดังสุภาษิต “ชะนีตายหนึ่งตัว ป่าเจ็ดป่าต้องเจ็บเหงาวังเวง นกตกตายหนึ่งตัว ดันไพรเจ็ดตันต้องวังเวง”

3. ความเชื่อในเรื่องการใช้สอยประโยชน์จากป่า เช่น คนอาข่ามีความเชื่อว่า บ้านไหนที่ไปเอาหน่อไม้ในป่ามากิน ถ้าเหลือ จะไม่มีความสุขในชีวิต หรือคนกะเหรี่ยงมีความเชื่อว่าใครที่ตัดต้นไม้ได้เกิน 2 ดัน จะเป็นบาป

การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยการแบ่งพื้นที่ การจัดการทรัพยากร เป็นหลักการพื้นฐานของสังคมที่มีมาแต่อดีต เพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงชีวิตได้อย่างสอดคล้องสมดุลกับธรรมชาติ ในการจัดการป่านั้นบางชุมชนมีการจัดการโดยผ่านวัฒนธรรม ความเชื่อประเพณี บางชุมชนเป็นการจัดการขึ้นมาใหม่เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป เท่าที่รวบรวมได้มีการจัดการ ดังนี้

คนพื้นราบ (คนเมือง) มีการแบ่งป่าเป็น

1. ป่าต้นน้ำ เรียกว่า ป่าน้ำซับ น้ำจ๋า น้ำรู้ ป่าขุนน้ำ บริเวณนี้จะรักษาไว้เป็นแหล่งต้นน้ำ จะไม่มีการตัดฟัน หรือใช้เนื้อไม้ แต่สามารถเก็บหาของป่าได้

2. ป่าใช้สอย เป็นป่าที่อนุญาตให้มีการใช้สอยประโยชน์จากป่า ไม้ฟืน ไม้สร้างบ้าน อาหารสมุนไพร โดยจะมีการกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์ที่แตกต่างกันไป บางชุมชนจะนำสัตว์มาเลี้ยงที่ป่าแห่งนี้

3. ป่าช้า จะรักษาไว้เพื่อใช้ในพิธีกรรมเท่านั้น

4. ป่าหอน้ำ/ป่าหอน้ำฝ้าย เป็นป่าตามความเชื่อ

ชนเผ่ากะเหรี่ยง มีการแบ่งป่าเป็น

1. ป่าซับน้ำ เป็นแหล่งกำเนิดของน้ำ มีหลายแบบ อย่างเช่น “ป่าเข็ญคแลวกกไข่” หมายถึง เป็นที่ราบมีภูเขาล้อมรอบ มีลักษณะขุนออกมา ตรงกลางคล้ายที่กกไข่ บริเวณนี้จะชื้นมาก และดินจะเปียกชุ่ม มีจะคูมาก ไม่มีใครกล้าเข้าไป

2. ป่าหวงห้ามตามประเพณี เช่น ป่าเคปอ แปลว่าป่าสะคือ เป็นป่าที่รักษาวิญญาณของทุกคน คนในหมู่บ้าน คือเมื่อมีเด็กเกิดใหม่ จะเอาสายสะคือไปผูกต้นไม้ คนนั้นก็จะต้องรักษาต้นไม้ไว้ ป่าเคหมันเบอ ซึ่งเป็นป่าที่มีห้วยไหลล้อมรอบ และป่าช้า ฯลฯ ป่าเหล่านี้มีสถานะเหมือนป่าอนุรักษ์ ห้ามตัดฟัน หรือแผ้วถางทำไร่ บางประเภทอาจใช้สอยเก็บหาอาหารได้ บางประเภทห้ามเข้าไปรบกวานป่าโดยเด็ดขาด

3. ป่าใช้สอย โดยทั่วไปจะอยู่ใกล้ ๆ บ้าน หรือที่ไร่ที่สวน

ชนเผ่าอาข่า แบ่งป่าเป็น 4 ประเภท ตามความเชื่อของบรรพบุรุษ เชื่อว่าเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ ต้องอนุรักษ์ไว้ ห้ามตัดฟัน ส่วนใหญ่อยู่รอบ ๆ บ้าน เพราะจะทำให้หมู่บ้านร่มเย็นเป็นสุข

1. เป็นประคูป่าบ้านมี 2 แห่ง
2. บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์
3. ที่ไล่รังษ้า
4. ป่าช้า

ชนเผ่าลาหู่ (มูเซอร์) แบ่งป่าเป็น

1. ป่าต้นน้ำ จะรักษาไว้เพราะต้องการค้ำน้ำที่สะอาด และเป็นที่อยู่ของเจ้าป่า ค้ำครองดูแลหมู่บ้าน
2. ป่ารอบ ๆ หมู่บ้าน กอไผ่ถือเป็นสัญลักษณ์ของหมู่บ้าน
3. ป่าพิธีกรรม

ชนเผ่าม้ง

มีป่ารอบ ๆ หมู่บ้าน และมีต้นไม้ที่สำคัญของหมู่บ้าน ในภาษาม้งเรียกว่า “คง-เซ้ง เป็นต้นไม้ที่อาวุโสของหมู่บ้านเป็นคนกำหนด เป็นต้นไม้ที่มีกิ่งก้านสาขามาก ความความเชื่อของชาวม้ง เชื่อว่าจะทำให้หมู่บ้านร่มเย็นเป็นสุข ห้ามมีการตัดโค่น รวมทั้งป่าในบริเวณใกล้เคียงด้วย

การปรับประยุกต์ฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าว มาแก้ปัญหาป่าไม้จนเกิดกระแสการอนุรักษ์ป่ากระจายทั่วพื้นที่ทางภาคเหนือของประเทศไทยนั้น หากพิจารณาตามแนวคิดการศึกษาในวิถีชุมชน จะพบว่าชุมชนได้สร้างสรรค์สถาบันการเรียนรู้ขึ้น ในรูปของเครือข่ายการเรียนรู้ กระบวนการสร้างสรรค์ดังกล่าว อาจเรียกได้ว่า กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ซึ่งเป็นกระบวนการปรับบทบาททางการศึกษาของชุมชน เพื่อให้การศึกษาที่เกิดขึ้นสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ดังกล่าวเกิดขึ้นจากชุมชนเข้าไปจัดการศึกษา ดังนั้นหากจะนำรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไปขยายผลในอนาคต จึงต้องศึกษาในปัจจัยและเงื่อนไขการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ดังกล่าว

3. แนวคิดการศึกษาในวิถีชุมชน

จากการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ค่านิยม และระบบคุณค่าที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมไทย ได้ก่อให้เกิดการปรับตัวในหมู่บ้าน โดยเฉพาะในสังคมชุมชนทั่วทุกภาคของประเทศ โดยการสร้างกระบวนการหลายอย่างขึ้นมา และกระบวนการเหล่านี้ได้กลายเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการถ่ายทอดและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญนี้ ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2359) - 253๗

3.1 กระบวนการปรับตัวในวิถีชีวิตของชาวบ้านและชุมชน ได้แก่

3.1.1 กระบวนการปรับใช้วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา การเข้ามาของวัฒนธรรมภายนอก โดยเฉพาะจากซีกโลกตะวันตก ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงของการเร่งรัดพัฒนาประเทศเมื่อ 35 ปีก่อน ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิต แบบแผน ความสัมพันธ์ ระบบคุณค่าและความเชื่อของชาวบ้านและชุมชน การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ได้เกิดขึ้นชนิดถอนรากถอนโคน ข้อมูลจากการศึกษาจำนวนมากในทุกภาคของประเทศต่างยืนยันตรงกันว่าชาวบ้านและชุมชนโดยทั่วไปยังคงรักษา สืบทอดวิถีชีวิตของตน หรือวัฒนธรรมชุมชนและสามารถปรับใช้ได้อย่างเหมาะสมกับสมัย เมื่อกระแสโลกาภิวัตน์ดาโถมเข้าสู่ชนบทนั้น เป็นช่วงที่ชุมชนจำนวนมาก “ตั้งหลัก” ได้ก่อนแล้ว จึงสามารถรับมือกับกระแสนี้ได้ไม่ยากนัก

ภูมิปัญญาชาวบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นหนึ่งในหลายกรณีที่แสดงถึงศักยภาพหรือความสามารถของชาวบ้านและชุมชนในการปรับใช้วัฒนธรรม เป็นกระบวนการเชื่อมโยงระหว่างอดีตกับปัจจุบันผ่านระบบคุณค่าเดิมของชุมชน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมส่วนที่มองไม่เห็น ทำให้ชาวบ้านในทุกภาคของประเทศได้ปรับหรือประยุกต์เอาวัฒนธรรมเข้ามาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างกว้างขวาง โดยไม่ติดขัดกับรูปแบบและวัฒนธรรมทางวัตถุ

3.1.2 กระบวนการพัฒนาไกลทางสังคมวัฒนธรรม การพัฒนาประเทศในช่วงที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดความก้าวหน้าทางวัตถุมากมาย โดยเฉพาะเทคโนโลยีสื่อสารและโทรคมนาคมทำให้คนในชนบทได้รับความสะดวกสบายมากขึ้น สามารถติดต่อกันได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวาง แต่อีกด้านหนึ่งของความก้าวหน้านี้กลับส่งผลให้ผู้คนและชุมชนตัดขาดจากกัน ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและการแลกเปลี่ยนหรือการพึ่งพาแบบด้อยที่ด้อยอาศัย ซึ่งเป็นกลไกทางสังคมวัฒนธรรมแบบเดิมแทบจะไม่มีอำนาจในการควบคุมพฤติกรรมทางสังคมของบุคคล

ท่ามกลางความอ่อนล้าของกลไกทางสังคมวัฒนธรรมดังกล่าว ชาวบ้านและชุมชนจำนวนมากได้พยายามฟื้นฟู ประยุกต์ และสร้างสรรค์กลไกทางสังคมวัฒนธรรมใหม่ ให้มีรูปแบบเนื้อหา และการหน้าที่หลากหลาย ตลอดจนกับความเปลี่ยนแปลง แต่กลไกใหม่นี้ได้คงไว้ซึ่งระบบคุณค่าเดิมของชุมชน

การพัฒนากลไกทางสังคมวัฒนธรรมในปัจจุบันดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ดังเห็นจากการประยุกต์พิธีบวงสรวงมาใช้ในการบวชต้นไม้ เพื่อปกป้องผืนป่า การสืบชะตาแม่น้ำ และการทอดผ้าป่าพันธุไม้ที่เริ่มต้นจากจุดเล็ก ๆ และขยายตัวออกไปกว้างขวาง เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นว่าผู้คนและชุมชนต่างแสวงหา ใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่าและมีความหมายท่ามกลางความซับซ้อนของสังคมปัจจุบัน

3.1.3 กระบวนการสร้างสรรค์สถาบันของชุมชน กระบวนการปรับใช้วัฒนธรรมและการพัฒนากลไกทางสังคมวัฒนธรรมตามที่ได้กล่าวข้างต้น เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในสังคมชุมชน จึงหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับสถาบันที่มีอยู่เดิม เช่น ครอบครัว ศาสนา และการศึกษา เป็นต้น และส่งผลให้สถาบันเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปทั้งในด้านรูปแบบหรือความสัมพันธ์ บทบาท เนื้อหาสาระ ตลอดจนมีการหน้าที่ใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นเพื่อรองรับความผันแปรที่เกิดขึ้นตลอดเวลา นอกจากนี้กระบวนการทั้งสองนี้ยังส่งผลให้เกิดการสร้างสรรค์สถาบันใหม่ขึ้นในชุมชน ที่สำคัญได้แก่ สถาบันการเรียนรู้และสถาบันของชุมชน

สถาบันการเรียนรู้ของชุมชน ในช่วงที่ชุมชนต้องเผชิญกับกระแสการพัฒนา ส่งผลให้ชาวบ้านจำนวนมากประสบกับความทุกข์ยากและล้มเหลว ผู้คนจำนวนหนึ่งต้องพ่ายแพ้ ทั้งถิ่นฐาน โยกย้ายเข้าสู่ตัวเมืองและเมืองหลวง ส่วนผู้ที่ไม่ยอมแพ้ก็ต้องดิ้นรนต่อไป การรวมตัวเพื่อแสวงหาทางออกร่วมกันในรูปกลุ่มและองค์กรดังกล่าวแล้วข้างต้น เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ร่วมกัน กระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างชาวบ้านส่งผลให้คนเหล่านี้ได้สัมผัสสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันเป็น เครือข่ายการเรียนรู้ และชุมชนจำนวนมาก ได้รักษาและพัฒนาความสัมพันธ์นี้ไว้อย่างต่อเนื่องและมั่นคง จนมีภาวะเป็นสถาบัน

ผลจากการศึกษาชุมชนจำนวนมากในทุกภาคของประเทศ พบว่าสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งอาจมีชื่อต่างกัน เช่น มหาวิทยาลัยชาวบ้าน สมาคม ชมรม เครือข่าย ศูนย์และกลุ่ม เป็นต้น ต่างนำเอาลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมชุมชนมาเป็นแนวทาง การเรียนรู้จึงเป็นธรรมชาติ

ง่ายและตรงต่อความต้องการของชาวบ้าน โดยมีผู้นำ ผู้รู้หรือนักปราชญ์ชาวบ้านทำหน้าที่ถ่ายทอดแนวคิดความรู้หรือชุดประสบการณ์ของชุมชนให้แก่ผู้สนใจนำไปปรับใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต

ความรู้หรือชุดประสบการณ์ของชุมชน มิใช่ความรู้ทางเทคนิคเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีส่วนที่เป็นคุณค่า คติธรรม และจริยธรรมรวมอยู่ด้วย หรือเป็นความรู้แบบองค์รวม และการถ่ายทอดก็มีได้แยกเป็นส่วน ๆ ผู้เรียนจึงต้องเรียนรู้วิถีชีวิตทั้งหมดจากเจ้าของประสบการณ์ หัวใจของการเรียนรู้เช่นนี้อยู่ที่การปฏิบัติ ทำให้เกิดการหนุนช่วยและการไปมาหาสู่กันระหว่างผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้เรียน

การจัดการและการเรียนรู้ของสถาบันที่กล่าวนี้ ได้เป็นบทพิสูจน์และเป็นรูปธรรมที่แสดงให้เห็นว่าการศึกษาและการพัฒนาเป็นกระบวนการเดียวกัน

สถาบันทุนของชุมชน ทุนเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต สำหรับชาวบ้านในชนบทนั้น ทุนมีความหมายกว้าง ครอบคลุมทั้งพืช สัตว์ ทรัพยากรธรรมชาติอื่นในชุมชน และเงินตรา ชาวบ้านและชุมชนจำนวนมากได้ใช้ความรู้และภูมิปัญญาจัดการสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ให้รับใช้และสร้างความมั่นคงแก่ชีวิต ชุมชนจำนวนหนึ่งได้พัฒนากองทุนพืชพื้นบ้าน กองทุนวัว ธนาคารข้าว และกลุ่มออมทรัพย์เป็นสถาบันทุนของชุมชน

พัฒนาการของสถาบันที่กล่าวนี้ เกิดขึ้นควบคู่กับกระบวนการเรียนรู้และสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน มีความหลากหลายบนพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมชุมชน รูปแบบการบริหารจัดการทุนของชุมชน ในแต่ละแห่งจึงสัมพันธ์กับพื้นฐานดังกล่าว และสอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ความหลากหลายของรูปแบบและการจัดการที่ยืดหยุ่นสูง ช่วยให้สถาบันทุนตอบสนองความต้องการของชาวบ้านและชุมชนได้มากกว่า

ในข้อเท็จจริงพบที่มีความคาบเกี่ยวระหว่างทุนที่เป็นโภคทรัพย์ เช่น พืช สัตว์ สวนและไร่นา เป็นต้น กับทุนที่เป็นเงินตรา ชุมชนหลายแห่งเริ่มต้นจากการจัดการโภคทรัพย์ แล้วเปลี่ยนโภคทรัพย์เป็นเงินตรา และหลายชุมชนเริ่มจากการจัดการการเงินตราเพื่อสร้างความมั่นคงทางโภคทรัพย์

ดังนั้นการหน้าที่ของสถาบันทุนของชุมชนจึงไม่ได้จำกัดเฉพาะทุนเพื่อการผลิตเท่านั้น สถาบันนี้ยังมีหน้าที่ดูแล “ทุนชีวิต” ซึ่งเป็นทุนพื้นฐานที่สัมพันธ์กับโภชนาการและทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้ยังครอบคลุมไปถึงการดูแลสวัสดิการ การศึกษา ศาสนา และการสาธารณสุข-ประโยชน์ในชุมชน

3.2 กระบวนการปรับบทบาททางการศึกษาของชุมชน

ในช่วงเวลาที่เพิ่งผ่านมานี้ ชุมชนได้ปรับบทบาทของคนและเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษามากขึ้น และศักยภาพในด้านนี้ของชุมชนได้เป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปในสังคม

3.2.1 บทบาทของชุมชนในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ การทำความเข้าใจบทบาทของชุมชนในการจัดการศึกษา จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนคติต่อการศึกษาใหม่ ซึ่งจะช่วยให้มองเห็นการศึกษาในมุมกว้าง และไม่ยึดติดอยู่กับ “การไปโรงเรียน” ดังเช่นที่ผ่านมา แม้ว่าชุมชนไม่ได้เขียนคำนิยามไว้อย่างเป็นทางการ แต่จากการสังเกตวิถีคิด วิถีปฏิบัติ และวิถีให้คุณค่าต่อการศึกษาของชุมชนแล้วก็พอสรุปได้ว่า การศึกษา คือการเรียนรู้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวบ้านในชุมชนสัมผัสสัมพันธ์ได้และสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต การให้ความสำคัญต่อการศึกษาลักษณะดังกล่าวนี้ ส่งผลให้ชุมชนสามารถเข้าไปมีบทบาทในการจัดการศึกษาได้อย่างเต็มที่ เพราะการเรียนรู้เกิดขึ้นได้ทุกหนทุกแห่งทั้งในโรงเรียน ทั้งนา ศาลาวัด คลอดจนบริษัทและห้างร้าน เป็นการเรียนรู้ที่ไม่ถูกจำกัดด้วยเนื้อหา เวลาและสถานที่ เพศและวัย ผลจากการศึกษาชุมชนทั่วทุกภาคของประเทศในครั้งนี้ พบว่า การสร้างกระบวนการเรียนรู้ เป็นบทบาทที่ชุมชนได้ให้ความสำคัญและเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง

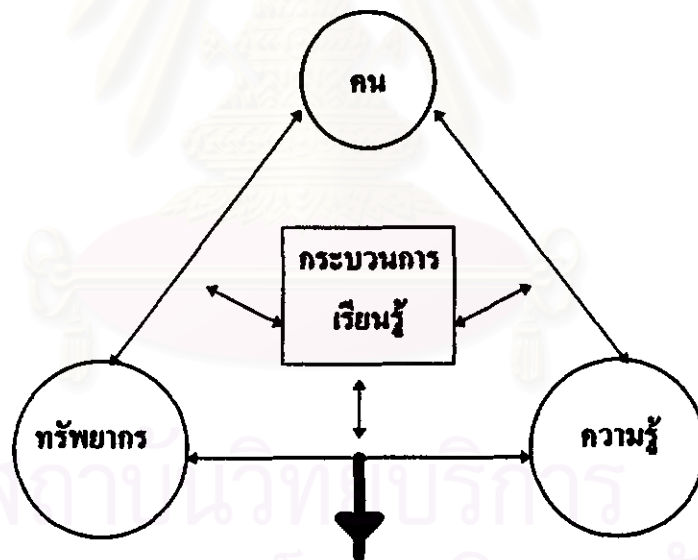
การที่ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต เพราะการจัดการศึกษาของชุมชนมิได้เกิดขึ้นลอย ๆ เหมือนอย่างการศึกษาในระบบโรงเรียน แต่เป็นการศึกษาที่มีรากฐานมาจากชุมชน รากฐานสำคัญของชุมชนที่เป็นองค์ประกอบของการเรียนรู้ มี 3 อย่าง ได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร

คน ประกอบด้วยผู้รู้หรือนักปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนหรือองค์กร และผู้ที่มีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านในชุมชน

ความรู้ ประกอบด้วยความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้ทางวิชาการหรือที่มาจากภายนอก และชุดความรู้หรือประสบการณ์ที่ชุมชนและองค์กรได้สะสมและพัฒนาขึ้น
ทรัพยากร ในที่นี้หมายถึงทรัพยากรวัตถุ เช่น เงินทุน ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พืช สัตว์ และผลผลิตของชุมชน

องค์ประกอบทั้งสามนี้ จะเป็นตัวกำหนดรูปแบบ กระบวนการ ตลอดจนเนื้อหาสาระ และกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชน การศึกษาที่เกิดขึ้นจึงสอดคล้องกับวิถีชีวิต ใช้ประโยชน์ได้จริง และเป็นกระบวนการเดียวกันกับการพัฒนาชุมชน

แผนภาพต่อไปนี้จะแสดงให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างคน ความรู้ และทรัพยากร ตลอดจนกิจกรรมการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ดังกล่าว ซึ่งจะช่วยให้มองเห็นและทำความเข้าใจกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

กิจกรรมการเรียนรู้

- กองทุน
- ธุรกิจชุมชน
- อุตสาหกรรมชุมชน
- สิ่งแวดล้อม
- ศาสตร์การ

นอกจากนี้แล้ว การจัดการศึกษาของชุมชนยังมีลักษณะพิเศษอีกประการหนึ่ง คือการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่วางอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมสังคมของชุมชน รูปแบบการเรียนรู้จึงเรียบง่าย เป็นธรรมชาติ และสอดคล้องกับแนวทางการดำรงชีวิตในชุมชน สามารถเรียนรู้ได้โดยตรง เร็วและกว้าง เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงหรืออาจเรียกว่า “พาเข็ดพาทำ” จึงตอบสนองความต้องการของผู้เรียนได้อย่างแท้จริง ผู้รู้และผู้หน้าที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์เป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องและยอมรับจากผู้เรียน ตลอดจนชาวบ้านทั่วไปในชุมชน เพราะคนเหล่านี้ไม่ได้เป็นผู้รู้หรือผู้นำทางอาชีพ พิธีกรรม และความเชื่อทางาญเฉพาะด้านเท่านั้น แต่ยังเป็นแบบอย่างในการใช้ชีวิตหรือดำรงคนอยู่ในสังคมให้กับคนทั่วไป กระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์หรือการเรียนรู้ของชุมชนจึงไม่ได้มุ่งเฉพาะตัวความรู้หรือเทคนิค แต่รวมถึงแนวคิด ศีลธรรมและจริยธรรม หรือเรียนรู้วิถีชีวิตของผู้รู้ ผู้นำและชุมชน ที่เรียกว่าการเรียนรู้แบบองค์รวม ไม่แยกเป็นส่วน ๆ เหมือนอย่างการศึกษาในระบบโรงเรียน

3.2.2 บทบาทของชุมชนในการสนับสนุนและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ นอกจากการสร้างกระบวนการเรียนรู้แล้ว บทบาทที่ชุมชนต้องทำควบคู่กันไปคือการสนับสนุนและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ให้เข้มแข็งและยั่งยืน อย่างไรก็ตาม บทบาทในการสร้าง สนับสนุน และพัฒนาการเรียนรู้นี้มีลักษณะเป็นกระบวนการ เกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันตลอดเวลา สำหรับบทบาทของชุมชนในการสนับสนุนและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่ได้จากการศึกษาชุมชนในทุกภาคของประเทศนั้น พอจะสรุปได้ดังนี้

1) การสร้างและพัฒนาองค์กรชาวบ้านหรือองค์กรชุมชน โดยทั่วไปกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นผลมาจากการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ระหว่างชาวบ้าน ความสัมพันธ์จากการแลกเปลี่ยนนี้อาจระงับหรือขาดได้ตลอดเวลา ซึ่งส่งผลให้การเรียนรู้ไม่ยั่งยืน ฉะนั้นชุมชนจึงต้องเข้าไปมีบทบาทในการกระตุ้นและสนับสนุนให้ชาวบ้านสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ร่วมกัน การจัดการร่วมกันนี้คือจุดเริ่มต้นขององค์กรชุมชน

องค์กรชาวบ้านหรือองค์กรชุมชนดังกล่าวข้างต้น มีฐานะเป็นองค์กรจัดการ เท่าที่ศึกษาจากชุมชนต่าง ๆ ได้พบการเรียนรู้และกิจกรรมหลายอย่างที่เป็ผลมาจากการนี้ ในด้านที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ พบว่ามีกองทุนพืช กองทุนสัตว์และป่าชุมชน ฯลฯ ด้านเงินทุน มีกลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารหมู่บ้าน และกองทุนหมู่บ้าน ฯลฯ ด้านที่เกี่ยวกับความรู้มีการจัดการร่วมกันใน

รูปเครือข่าย ชมรม และสมาคม ฯลฯ นอกเหนือจากการเรียนรู้ที่อยู่บนพื้นฐานของชุมชนอันได้แก่คน ความรู้และทรัพยากรแล้ว สมาชิกขององค์กรชาวบ้านยังได้รับผลประโยชน์จากการจัดการร่วมกัน ความสัมพันธ์ภายในองค์กรจึงมั่นคง และส่งผลให้กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นนั้นยั่งยืน

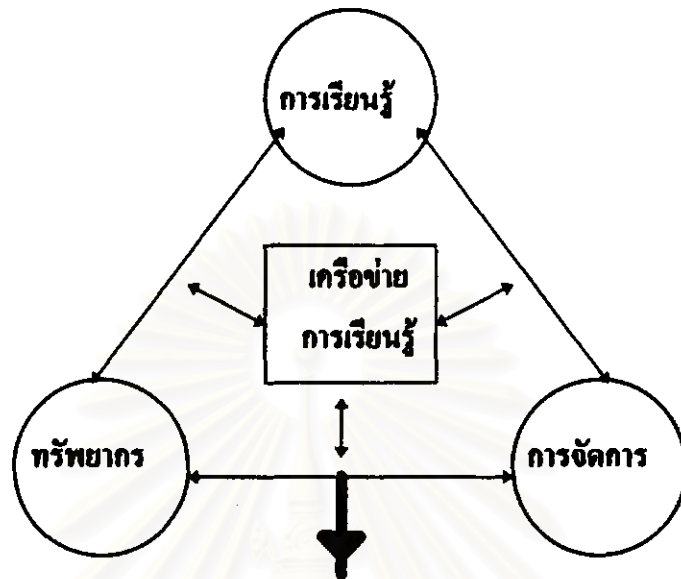
2) การสนับสนุนและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้และองค์กรชาวบ้านมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเครือข่ายการเรียนรู้ บางครั้งอาจใช้คำเหล่านี้ในความหมายเดียวกัน หรืออาจใช้แทนกันได้ ในที่นี้องค์กรชาวบ้านในความหมายที่เน้นหนักไปในด้านการจัดการและให้ความหมายกระบวนการเรียนรู้ไปในทำนองเดียวกับเครือข่ายการเรียนรู้

การสนับสนุนและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ เป็นอีกบทบาทหนึ่งของชุมชนในการที่จะช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เติบโตและก้าวหน้าอย่างมั่นคง การสนับสนุนและการพัฒนา นี้ ชุมชนโดยทั่วไปมักเริ่มต้นจากการสนับสนุนให้องค์กรชาวบ้านที่เกิดขึ้นแล้วในชุมชนได้มีโอกาสนำทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ของคนไปแลกเปลี่ยนกับองค์กรชาวบ้านและองค์กรอื่น ๆ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรเหล่านี้ บนพื้นฐานของการเรียนรู้ การพึ่งพาอาศัยและการจัดการร่วมกัน นับได้ว่าเครือข่ายการเรียนรู้ได้เกิดขึ้นแล้ว ผลจากการศึกษาในครั้งนี้พบว่า ชุมชนทั่วทุกภาคของประเทศได้จัดการให้เครือข่ายของคนเอื้อต่อการถ่ายทอดประสบการณ์การเรียนรู้ และการประยุกต์ใช้ความรู้ที่ได้มาให้สอดคล้องกับวิถีของชุมชน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนภาพต่อไปนี้ จะช่วยให้มองเห็นกระบวนการและสามารถทำความเข้าใจ เครื่องช่วย การเรียนรู้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

กิจกรรมเครื่องช่วยการเรียนรู้

- ธุรกิจ-อุตสาหกรรม
- กองทุนหมุนเวียน
- ฯลฯ

ทุกวันนี้เครื่องช่วยการเรียนรู้ของชุมชนได้ขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง ไม่จำกัดขอบเขตทางพื้นที่และสภาพภูมิศาสตร์ แต่เป็นเรื่องของคนในทุกหนทุกแห่งที่มีความสนใจ ร่วมกัน มาแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และหนุนช่วยกันตามความสามารถที่มีอยู่ จึงอาจเรียกเครื่องช่วย การเรียนรู้แบบนี้ว่า “ชุมชนใหม่” หรือ “ประชาคม” สิ่งทีกล่าวนี้ล้วนได้รับการยืนยันจากรูปรธรรม หรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ไม่ใช่เรื่องแปลกอีกต่อไปที่องค์กรชาวบ้านในภาคเหนือและภาค อีสานได้เดินทางไปเรียนรู้เรื่องการจัดการเงินทุนจากองค์กรชาวบ้านในภาคใต้ และนำ ประสบการณ์ที่ได้ไปปรับใช้ในชุมชนของคน กลุ่มออมทรัพย์ในภาคเหนือและภาคอีสานจำนวน หนึ่งจึงเริ่มมีเงินทุนเป็นแสนเป็นล้าน มีโช่เรื่องแปลกที่องค์กรชาวบ้านจาก 23 จังหวัด ได้สะสมและ จัดการเงินทุนร่วมกันในรูป “ศูนย์รวมน้ำใจระดับชาติ” ทั้งหมดนี้มีโช่เรื่องบังเอิญหรือโชคช่วยแต่ เป็นผลของการเรียนรู้ที่แท้จริง

3) การสร้างและพัฒนาสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน การศึกษาบทบาทของ ชุมชนในการจัดการศึกษาครั้งนี้ ได้พบความคาดหวังอย่างหนึ่งของชุมชน คือการรักษาองค์กรชาวบ้าน กระบวนการและเครื่องช่วยการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่และเติบโตไปสู่ทุกหลาน คนรุ่น

หลัง ชุมชนบางแห่งจึงได้พยายามพัฒนาองค์กรและเครือข่ายให้มีความมั่นคงและเข้มแข็ง ชักนำชาวบ้าน เด็ก และเยาวชนให้เข้ามาร่วมกิจกรรมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และถ่ายทอด ประสบการณ์ที่มีอยู่ ออกไปอย่างกว้างขวาง บางชุมชนเรียกกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดในส่วนนี้ว่า “มหาวิทยาลัยชาวบ้าน” และ “มหาวิทยาลัยชุมชน”

กระบวนการปรับตัวที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิต และการปรับบทบาททางการศึกษาของชุมชน ดังกล่าวข้างต้น ชี้ให้เห็นว่าการศึกษากับวิถีชีวิตเป็นกระบวนการเดียวกัน การเรียนรู้ได้ก่อให้เกิดกลุ่มหรือองค์กรชุมชนและเครือข่ายการเรียนรู้ ที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรร่วมกัน และเป็นเงื่อนไขสำคัญในกระบวนการสำคัญในการฟื้นฟู พัฒนาและประยุกต์ภูมิปัญญาของท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและชุมชน นับวันกระบวนการเหล่านี้ได้กระจายออกไปกว้างขวางและเข้มแข็งมากขึ้นเป็นลำดับ และเป็นที่พักของคนในชุมชน

ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้ จึงเห็นว่าการศึกษาระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ต้องศึกษาองค์ประกอบทั้งสามได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร รวมทั้งกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์ขององค์ประกอบดังกล่าว ก่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องในรูปแบบของกิจกรรม

4. เครือข่ายการเรียนรู้และกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

4.1 ความหมายและขอบข่ายของ “เครือข่ายการเรียนรู้”

“... ถ้าแต่ละคนทำไปโดยลำพังแต่ละคน งานที่ทำนั้นผลอาจจะไม่ได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย และอาจจะไม่พอเพียงในการเลี้ยงตัวเอง ทำให้มีความเดือดร้อน ฉะนั้นจะต้องร่วมกันแม้ในขั้นที่ทำให้ครอบครัวก็จะต้องช่วยกันทุกคนในครอบครัวก็ช่วยกันทำงานทำการ เพื่อจะเลี้ยงครอบครัวให้มีชีวิตอยู่ได้ แต่ว่าถ้าร่วมกันหลาย ๆ คน เป็นกลุ่มเป็นก้อนก็สามารถที่จะปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความสามารถ มีผลได้มากขึ้น...”

พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ที่อัญเชิญมาข้างต้นนี้ เพื่อเป็นเครื่องชี้แนะแสดงถึงอุปนิสัยของการรวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนที่ทำให้งานสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ

เอกวิทย์ ณ ถลาง ได้ให้ความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ คือ การที่ “ชาวบ้านรวมตัวกันขบคิดปัญหาของเขา รวมพลังแก้ปัญหา และหาผู้นำขึ้นมาจากหมู่บ้านด้วยตนเอง แล้วรวมตัวกันเพื่อมีอำนาจต่อรอง มีการต่อสู้ทางความคิด มีการเรียนรู้จากภายนอก มีการไปมาหาสู่กัน เรียนรู้ดูงานด้วยกัน จนกระทั่งเกิดเป็นกระบวนการแก้ปัญหาได้ การทำมาหากินดีขึ้น เศรษฐกิจแต่ละครอบครัวดีขึ้น” (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2539)

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ระบุให้เอกสารประกอบการประชุมเครือข่ายการเรียนรู้ ในการสัมมนาเรื่อง แผนการศึกษาแห่งชาติ จากนโยบายสู่การปฏิบัติ ณ โรงแรมแอมบาสเดอร์ซีดี จอมเทียน ชลบุรี ระหว่างวันที่ 17-18 กรกฎาคม 2535 ว่าเครือข่ายการเรียนรู้ หมายถึง การประสานแหล่งความรู้และข้อมูลข่าวสารการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และการปฏิบัติงานอย่างสอดคล้องเชื่อมโยงกันทั้งระหว่างงานที่รับผิดชอบ การจัดการศึกษาในและนอกระบบโรงเรียน และระหว่างหน่วยงานอื่น ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนในระดับต่าง ๆ ตลอดจนระบบการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ เพื่อสร้าง แลกเปลี่ยน ถ่ายทอดและกระจายความรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ประชาชนมีโอกาสได้เรียนรู้อย่างกว้างขวางและต่อเนื่องตลอดชีวิตตามความต้องการของบุคคลและชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535)

“เครือข่ายการเรียนรู้” จึงเป็นรูปแบบใหม่ของการจัดการศึกษาที่มีลักษณะสำคัญดังนี้

1. เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของทุกคน ทุกเพศ ทุกวัยในลักษณะที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนต่าง ๆ
2. อาศัยองค์ความรู้เดิมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในการพัฒนา โดยมีการประยุกต์ใช้วิชาการสมัยใหม่ด้วยความเหมาะสม
3. มีองค์กรชุมชนเป็นหน่วยของการจัดการศึกษา โดยสมาชิกในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อแก้ปัญหของคนในชุมชนร่วมกัน

การจัดการศึกษาในลักษณะ “เครือข่ายการเรียนรู้” นี้ นับเป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืน เนื่องจากกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และแก้ปัญหาร่วมกัน ทำให้คนในชุมชนได้มีโอกาสคิดวิเคราะห์ สาเหตุ หาทางแก้ไข ทดลองปฏิบัติและสรุปบทเรียนร่วมกัน กระบวนการดังกล่าวเมื่อนำมาใช้ในชีวิตจริงของคนในชุมชน จะช่วยให้คนเหล่านี้เรียนรู้และพัฒนาความสามารถในการคิดวิเคราะห์ได้อย่างรวดเร็ว เพราะเป็นการเรียนรู้จากปัญหาจริงและจะช่วยให้

ชุมชนสามารถยกระดับการเรียนรู้ในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ให้สูงขึ้นได้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2538 ก)

สุนทร สุนันท์ชัย ได้อธิบายไว้ว่าเครือข่ายการเรียนรู้ (Learning Network) หมายถึง การเชื่อมโยงประสานสัมพันธ์แหล่งความรู้ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เพื่อให้มีการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน (สุนทร สุนันท์ชัย, 2535)

สมบัติ สุวรรณพิทักษ์ และ กนกพรธม สุวรรณพิทักษ์ ได้ให้นิยามของเครือข่ายการเรียนรู้ทางสังคมว่า คือ ระบบการผลิตสื่อการเรียนรู้ การพัฒนาสื่อการเรียนรู้ โดยอาศัยความรู้และประสบการณ์ของผู้เรียนเอง การจัดแหล่งวิทยาการเพื่อการเรียนรู้ให้สามารถเป็นแหล่งบริการทางข่าวสาร และความรู้สำหรับประชาชนให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพ การจัดระบบกระจายสื่อการเรียนรู้ในลักษณะของเครือข่ายในชุมชน การติดตามและประเมินคุณภาพของสื่อต่าง ๆ ในชุมชนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ความตระหนัก และการรับรู้ของชาวบ้าน ตลอดจนการสนับสนุนการใช้สื่อการเรียนรู้เพื่อกิจกรรมพัฒนาชุมชน (สมบัติ สุวรรณพิทักษ์ และ กนกพรธม สุวรรณพิทักษ์, 2534)

กรมการศึกษานอกโรงเรียน ได้ให้ความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ว่า เป็นการเชื่อมโยงประสานสัมพันธ์แหล่งความรู้ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เพื่อการรับรู้และส่งต่อหรือถ่ายทอดความรู้ประเภทต่าง ๆ ไปยังประชาชนอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2535)

สุชาดา มีสงฆ์ (2535) ได้อธิบายลักษณะของเครือข่ายของชาวบ้านว่า เครือข่ายของชาวบ้านนั้นเป็นไปโดยธรรมชาติ เน้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและชุมชน โดยไม่มีเรื่องของเงินเข้ามาเกี่ยวข้อง เครือข่ายที่ชาวบ้านมีอยู่นั้นเป็นเครือข่ายเฉพาะในระดับบุคคล (ครอบครัว) และเครือข่าย ซึ่งมีพื้นฐานความคิดจากการแสวงหาหลักประกันให้กับชีวิตและครอบครัว จากลักษณะนี้ การสร้างเครือข่ายของชาวบ้านที่ขยายครอบคลุมถึงกิจกรรมการพัฒนา จึงเป็นการสร้างหลักประกันให้กับตนเอง ครอบครัว กลุ่มชุมชนของตนเองและของผู้อื่น (สุชาดา มีสงฆ์, 2535)

ประทีป อินแสง ได้ให้ความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ไว้ว่า หมายถึง ขอบเขตแห่งความสัมพันธ์ของกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีลักษณะประสาน ติดต่อด้านสัมพันธ์ เชื่อมโยงอย่างต่อเนื่องในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรม ระหว่างคนกับคน คนกับกลุ่ม และกลุ่มกับกลุ่ม (ประทีป อินแสง, 2539)

จากความหมายดังกล่าวพอสรุปได้ว่า เครื่องมือการเรียนรู้อาจเป็นเครื่องมือทางสังคมและเครื่องมือเทคโนโลยี ในงานวิจัยนี้อาศัยแนวคิดทางสังคมวิทยา จึงศึกษาเครื่องมือทางสังคมเป็นหลัก โดยเน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อันเป็นแนวคิดด้านการศึกษา ดังนั้นเครื่องมือการเรียนรู้ตามแนวคิดดังกล่าวจึงมีทั้งส่วนที่เป็นองค์ประกอบ ได้แก่ แหล่งเรียนรู้ที่เป็นทั้ง คน กลุ่ม องค์กร กับส่วนที่เป็นกระบวนการ ได้แก่ กระบวนการเรียนรู้ ซึ่งเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างคน ความรู้ และทรัพยากร

ดังนั้นในการพิจารณาถึงเครื่องมือการเรียนรู้จึงต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบทั้ง 3 ส่วน ได้แก่ แหล่งให้ความรู้ซึ่งในที่นี้อาจเป็น คน/กลุ่ม/องค์กร ความรู้เชิงวิชาการทั้งที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาสากล และกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งทั้ง 3 ส่วนนี้จะต้องอยู่ในทุกขั้นตอนของกระบวนการสร้างเครื่องมือการเรียนรู้

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงได้กำหนดให้เครื่องมือการเรียนรู้ หมายถึง การประสานสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทั้งความรู้ ประสบการณ์ และทรัพยากรซึ่งกันและกันระหว่างคนกับคน คนกับกลุ่ม และระหว่าง กลุ่มกับกลุ่ม เพื่อการดำรงอยู่ของสมาชิกในเครือข่าย

4.2 กระบวนการเรียนรู้

4.2.1 ความหมายของ “กระบวนการเรียนรู้”

การเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการที่จะทำให้คนเรียนรู้เพื่อที่จะเรียนต่อไปได้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535)

การเรียนรู้ หมายถึง การแสดงให้เห็นถึงลักษณะของกระบวนการที่ต่อเนื่องของการเรียน ซึ่งผลของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในครั้งก่อนจะเป็นพื้นฐานของการเรียนรู้ในครั้งต่อไป และในความหมายของเครื่องมือการเรียนรู้ที่อาศัยภูมิปัญญาเดิมเป็นฐานในการพัฒนา โดยมีการประยุกต์ใช้วิทยาการสมัยใหม่ด้วยความเหมาะสม มีองค์กรชุมชนเป็นหน่วยของการจัดการศึกษาโดยสมาชิกในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อแก้ปัญหาของคนในชุมชนร่วมกัน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2538)

การเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการหาข้อมูล กระบวนการกำหนดปัญหา กระบวนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา กระบวนการวิเคราะห์เหตุแห่งปัญหา การหาแนวทางแก้ไขและการวางแผนการแก้ปัญหา (สัทภรณ์, ม.ป.ป.)

จากความหมายที่กล่าวข้างต้น ทำให้เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้นั้นมีลักษณะเป็นพลวัต (dynamic) และเป็นกลไกสำหรับการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ การทำความเข้าใจและอธิบายการเปลี่ยนแปลงหรือความเคลื่อนไหวของชีวิตและชุมชนในชนบท จึงต้องหยิบยกเอากระบวนการเรียนรู้มาพิจารณา เพราะการเรียนรู้เป็นหัวใจหรือแกนกลางของความเคลื่อนไหวการศึกษาในวิถีชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนแบ่งตามสัมพันธที่เกิดขึ้นได้เป็น 2 แบบคือ ความสัมพันธ์แนวราบ เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านและชุมชนในฐานะเท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ ต่างจากการศึกษาที่จัดอยู่ในสถาบันการศึกษาทั่วไป ที่เน้นความสัมพันธ์แนวตั้ง ซึ่งแสดงออกถึงความไม่เท่าเทียมกัน เช่น ครู-นักเรียน ผู้รู้-ผู้ไม่รู้ เป็นต้น

ผลการศึกษาการเรียนรู้ที่ชาวบ้านและชุมชนเป็นผู้สร้างและเป็นเจ้าของกระบวนการในทุกภาคของประเทศ พบว่า การเรียนรู้ดังกล่าวประกอบด้วยกระบวนการดังต่อไปนี้

1. การวิเคราะห์-สังเคราะห์ปัญหาทั้งของตนเอง ชุมชน และเชื่อมโยงถึงเหล่านี้ เข้ากับสังคมไทยตลอดจนสังคมโลก

2. การแสวงหาทางออกที่เหมาะสมกับตนเองและชุมชน ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การประชุม - สัมมนา การศึกษาดูงาน และการเรียนรู้ผ่านสื่อต่าง ๆ

3. การสร้างสรรค์กิจกรรมที่เป็นผลจากการตัดสินใจของตนเองและชุมชน ในแง่ของชุมชนกิจกรรมที่ทำขึ้นนี้อาจเรียกว่า กิจกรรมเครือข่าย เพราะเป็นตัวชักจูงและเชื่อมโยงคนเข้าด้วยกัน

4. การประเมินผลกิจกรรม และนำผลที่ได้ไปแก้ไขปรับปรุงกระบวนการทั้งหมด

ผลของกระบวนการเรียนรู้ที่มีต่อผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ พิจารณาได้จากการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านความรู้ - ความคิด ความรู้สึก และการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือมากกว่า หรือทั้งหมด (Bloom, 1971)

การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมความรู้ - การคิด สังเกตได้จากมีการปรับเปลี่ยนวิธีคิดจากรูปแบบเดิมมาเป็นวิธีการให้คุณค่า การตีความใหม่เพื่อนำเอาความรู้เดิมมาปรับใช้ โดยการประยุกต์ทั้งในด้านรูปแบบหรือสาระ เช่น การนำพิธีบวชพระมาใช้กับการบวชต้นไม้ เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านความรู้สึก สังเกตได้จากคำพูดที่สื่อความหมายในเชิงคุณค่า เช่น การกล่าวถึงป่าว่า “ป่ายังสูงยัง ป่าพึ่งดูตาย” ซึ่งเป็นการให้คุณค่าป่าที่ขบเท่าสิ่งจำเป็นของชีวิต มิได้คิดเป็นมูลค่า เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านการกระทำ สังเกตได้จากการเปลี่ยนวิธีการยังชีพด้วยการตัดไม้ทำลายป่ามาเป็นการทำเกษตรในเชิงอนุรักษ์ เป็นต้น

ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างต่อเนื่อง จึงแบ่งกระบวนการเรียนรู้ได้เป็น 2 ลักษณะคือ

1. กระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการเชื่อมแหล่งความรู้ต่าง ๆ ภายในชุมชน
2. กระบวนการเรียนรู้ภายนอกชุมชน หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการเชื่อมแหล่งความรู้ต่าง ๆ ระหว่างชุมชน

ในส่วนขององค์ความรู้ที่เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากกระบวนการเรียนรู้ สามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะคือ

1. การเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้เดิมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านรูปแบบ โดยคงเนื้อหาสาระไว้ เช่น การคงรูปแบบของพิธีกรรมการบวชไว้ แต่ประยุกต์การบวชภาคไปเป็นการบวชต้นไม้ บวชภูเขา เป็นต้น

ตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้ ได้แก่

- 1) การนำเอาพิธีบวชมาใช้กับการบวชต้นไม้ และการนำพิธีสืบชะตาคนมาใช้กับสายน้ำ เป็นพิธีสืบชะตาน้ำ โดยพระครูมานัสเทพิทักษ์ (ชารา บัวคำศรี, 2536)
- 2) การบวชภูเขาในอำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย (กรุงเทพธุรกิจ, 2538)

2. การเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้เดิมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านเนื้อหาสาระโดยคงรูปแบบไว้ เช่น การตีความหมายของคำใหม่

ตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้ ได้แก่

“เกษตรชาติ” ของนายหรน หมดหลิ เกิดจากการตีความคำสอนในศาสนาอิสลาม เรื่อง ชาติมาใช้กับการเกษตร (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538)

ดังนั้นจะเห็นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นรากฐานของความรู้ที่สำคัญในการเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ ตลอดจนการดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้ การทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถสืบทอด ไหลเวียนอยู่ในชุมชนได้จึงเป็นตัวชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จของการจัดการศึกษาในรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้เป็นการศึกษาในวิถีชุมชนอย่างแท้จริง

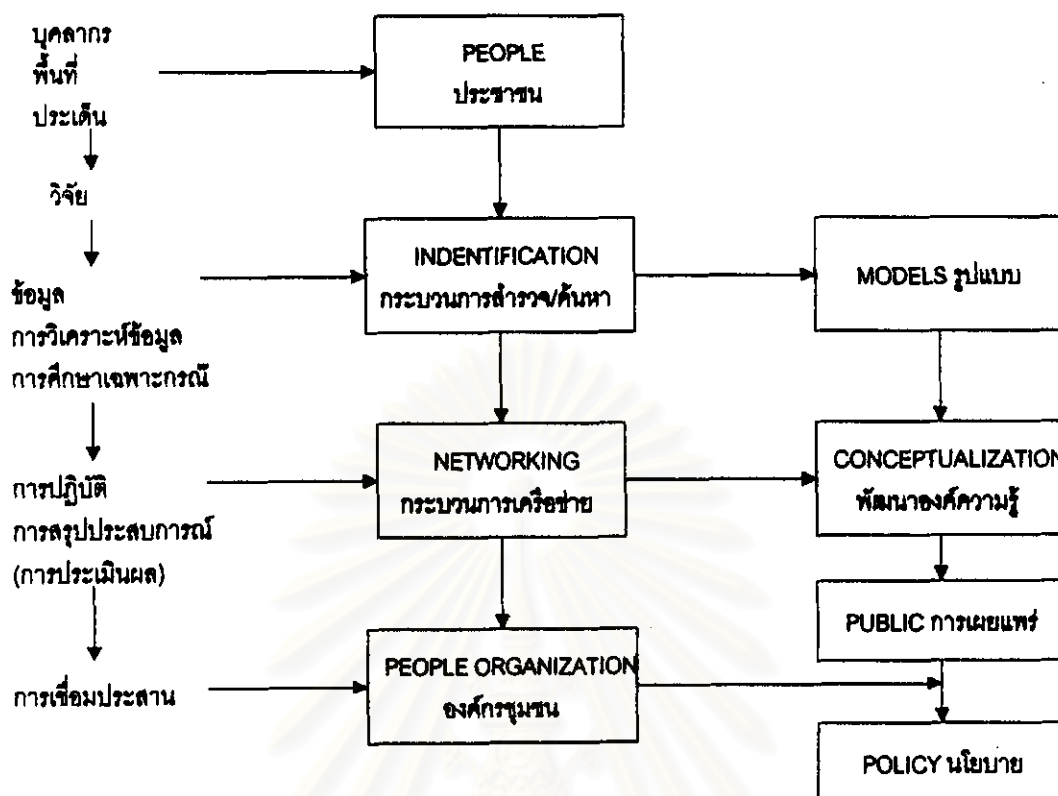
4.3 กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

4.3.1 รูปแบบในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

วิจิต นันทสุวรรณ ได้กล่าวถึงการสร้างเครือข่ายชาวบ้านว่า การสร้างเครือข่ายการพัฒนาเน้นที่ชาวบ้านซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายของการทำงานให้มีความสำคัญมากที่สุด เพราะความสำเร็จหรือล้มเหลวของเครือข่ายเริ่มต้นจากสภาพความเป็นจริงของชาวบ้าน ดังนั้นองค์กรเอกชนจึงต้องรู้สภาพ คือ ต้องมีข้อมูล ทั้งข้อมูลในด้านศักยภาพและข้อจำกัดของชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมายการทำงานจึงต้องเริ่มต้นและทำอย่างต่อเนื่อง ดังนี้ (วิจิต นันทสุวรรณ, 2539)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา : พัฒนาการ สถาบันพัฒนาชนบทมูลนิธิหมู่บ้าน

(1) กำหนดกลุ่มเป้าหมาย กลุ่มเป้าหมายหรือประชาชน มี 2 ประเด็นที่ต้องกำหนด คือ พื้นที่และประเด็นการพัฒนา ซึ่งอาจจะถูกกำหนดโดยโครงการหรือแผนงาน การกำหนดกลุ่มเป้าหมายควรจะเป็นดังนี้

(1.1) กลุ่มพื้นที่เป้าหมาย ตามแผนงานหรือโครงการซึ่งจะมีงานส่งเสริมโดยตรง เขตพื้นที่เป้าหมาย (หรือท้องถิ่น) ซึ่งรวมถึงพื้นที่ที่อยู่รอบ ๆ พื้นที่เป้าหมายมาร่วมกระบวนการ

(1.2) ประเด็นงานหลัก เช่นการศึกษาประเด็นงานแวดล้อม เช่น กองทุนหมู่บ้าน เกษตรกรรมยั่งยืน หัตถกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

(2) การสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง กระบวนการสำรวจและค้นหา (ข้อมูลพื้นที่เป้าหมาย) มีวัตถุประสงค์อันดับแรกเพื่อตอบสนองการปฏิบัติงานในพื้นที่ จึงต้องทำข้อมูลอย่างเป็นกระบวนการ ที่มีใช้การเก็บข้อมูลเพื่อให้รู้เท่านั้น กระบวนการงานข้อมูลดังกล่าวต้องรวมถึง

(2.1) การสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง อาจจะมีอยู่แล้วหรือจำเป็นต้องทำการวิจัยเพื่อประมวลความรู้ที่กระจัดกระจายอยู่ตามหน่วยงาน และบุคคลฝ่ายต่าง ๆ เพื่อสร้างความเข้าใจให้กับองค์กรและบุคลากร ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวงเกษตรหรือประเด็นที่ถูกกำหนดไว้ตาม

ขั้นตอนแรก เช่น มีผลการศึกษาผู้รู้ชาวบ้านต่าง ๆ หรือองค์กรชุมชนที่มีประสิทธิภาพในท้องถิ่นที่หน่วยงานอื่นทั้งรัฐและเอกชนศึกษาไว้แล้วหรือไม่ มีผลงานวิจัยในประเด็นงานที่เกี่ยวข้องอยู่ ไหนบ้าง เป็นต้น

(2.2) การค้นหาแหล่งข้อมูล ซึ่งมี 2 ประเภท คือ ผู้รู้ชาวบ้านและองค์กรชุมชนในพื้นที่เป้าหมายและท้องถิ่น เพื่อถอดประสบการณ์และความรู้ของผู้รู้ชาวบ้านในด้านต่าง ๆ กิจกรรมต่าง ๆ เพื่อทราบศักยภาพและข้อจำกัดที่มีอยู่ในพื้นที่ ผู้รู้ชาวบ้านที่มีความรู้ความสามารถจะเป็นครูให้กับชาวบ้านในพื้นที่ องค์กรชุมชนที่มีรูปแบบและวิธีการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพจะเป็นตัวแบบของการจัดการงานพัฒนา

(2.3) การศึกษาเฉพาะกรณี คือ การเก็บประสบการณ์ของผู้รู้และองค์กรชุมชนที่ผ่านขั้นตอนที่ 2 โดยการสังเกต สัมภาษณ์ แลกเปลี่ยนความคิดและการทำงานร่วมกันเมื่อเกิดการรวบรวม บันทึกข้อมูลเหล่านี้แล้ว ความคิดและประสบการณ์ซึ่งอยู่ในตัวชาวบ้านและได้รับการยกระดับให้เป็นความรู้ของสังคม และความรู้ของสังคมชนิดนี้จะมีพลังต่อการเปลี่ยนแปลง ต่อการพัฒนามากกว่าความรู้ในเชิงวิชาการและทฤษฎี เพราะเป็นความรู้ที่สื่อสารกับชาวบ้านได้ง่ายและมีพลังกระตุ้นจิตใจของชาวบ้านมากกว่าความรู้ชนิดอื่น ๆ

(2.4) การวิเคราะห์ข้อมูล คือ กระบวนการประมวลข้อมูลทั้งหมดที่มีอยู่ตั้งแต่่างงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจนถึงข้อมูลจากชุมชน ทำให้เห็นภาพรวมของพื้นที่เป้าหมายและท้องถิ่น เห็นศักยภาพซึ่งแบ่งออกได้เป็น ด้านกายภาพ ผู้รู้และความรู้ด้านต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้ว องค์กรชุมชนที่มีประสิทธิภาพ ฯลฯ เห็นข้อจำกัด เช่น พื้นที่เป็นเขตอับฝน ความขัดแย้งในชุมชน ฯลฯ และเห็นปัญหาด้านต่าง ๆ ที่ชุมชนประสบอยู่

(3) กระบวนการเครือข่าย หัวใจของกระบวนการสร้างเครือข่าย คือ ต้องมีการปฏิบัติและการสรุปประสบการณ์จากการปฏิบัติ (ACTION - REFLECTION) ของชาวบ้านและองค์กรชุมชนอย่างต่อเนื่อง ในการปฏิบัติกิจกรรมในกระบวนการเครือข่าย มีดังนี้

(3.1) การคัดเลือกผู้นำ คัดเลือกผู้นำจากข้อมูลที่ได้รับในกระบวนการสำรวจค้นหา เน้นที่ผู้รู้และองค์กรชุมชนที่มีประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ เพราะนี่เป็นขั้นตอนการดึงด้านที่เป็นศักยภาพของท้องถิ่นออกมา เปิดโอกาสให้ศักยภาพของชาวบ้านได้แสดงออกและพัฒนาศักยภาพเพื่อการแก้ปัญหาและเอาชนะข้อจำกัดที่มีอยู่ในชุมชนและท้องถิ่น และแน่นอนว่าผู้รู้ชาวบ้านและองค์กรชุมชนที่ผ่านการเลือกสรรนี้ จะมีบทบาทหลักในกระบวนการ

(3.2) การจัดเวทีชาวบ้าน โดยชาวบ้าน (ผู้รู้) และองค์กรชุมชน (ผู้นำองค์กร) ที่ได้รับคัดเลือกเข้าร่วม ประเด็นแรกของเวทีชาวบ้านนี้ คือ การวิเคราะห์ข้อมูลโดยผู้นำชาวบ้าน โดยการ

นำเสนอข้อมูลจากกระบวนการสำรวจและค้นหา ทั้งข้อมูลภาพรวมและรายงานการวิเคราะห์ ให้เวทีชาวบ้านได้เรียนรู้ความเป็นจริงของตนเอง ขยายความรับรู้ของชาวบ้านจากรู้ระดับหมู่บ้านของตนเองมาเป็นระดับท้องถิ่น รู้ว่ามีปัญหาอะไร มีข้อจำกัดตรงไหน มีความรู้ ความสามารถอะไรบ้างให้ข้อมูลผ่านการวิเคราะห์ของผู้นำชาวบ้านซึ่งจะมีการตรวจสอบข้อสรุปจากการวิเคราะห์ขององค์กรด้วย ประเด็นที่สอง คือ การเรียนรู้จากผู้รู้ชาวบ้าน ซึ่งมาจากท้องถิ่นนั้นหรือมาจากท้องถิ่นอื่น ในประเด็นที่เราต้องการนำมาเสนอเพื่อให้ชาวบ้านต่อความคิด ต่อประสบการณ์ให้รับรู้กว้างไปกว่าระดับท้องถิ่นของตนเอง ประเด็นที่สาม คือ การเรียนรู้ความคิดและประสบการณ์ในการจัดการงานพัฒนาของตนเองโดยการรวมตัวเป็นเครือข่าย โดยผู้รู้หรือผู้นำเครือข่ายจากพื้นที่ที่มีความใกล้เคียงในปัญหาการดำรงชีวิตของชาวบ้านในท้องถิ่นเป้าหมาย จุดเน้นนั้นอยู่ที่ตัวแบบการทำงานเครือข่ายจากภายนอกท้องถิ่น

เวทีชาวบ้านอาจจะจัดหลาย ๆ ครั้งต่อเนื่องกัน เพราะเนื้อหาทั้งสามประเด็นที่กล่าวถึง ชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมายจะเรียนรู้ควบคู่กับการเรียนรู้เชิงประจักษ์ที่ได้จากการเห็นด้วยตาสัมผัสด้วยมือ หรือการศึกษาดูงานในพื้นที่ที่เป็นตัวแบบของงานโดยตรง

(3.3) การวางแผนงานพัฒนา การได้คิดได้แสดงออกถึงความคิดเห็นของตนเอง ในเวทีชาวบ้าน กิจกรรมที่จะทำมาจากความคิดที่สอดคล้องกับศักยภาพของชาวบ้านการทำกิจกรรมในพื้นที่นั้น

(3.4) การจัดตั้งองค์กรเครือข่ายแม้เมื่อมีการวางแผนการทำงานและลงสู่การปฏิบัติแล้ว เวทีชาวบ้านยังต้องทำอย่างต่อเนื่อง เพราะเวทีชาวบ้านจะเป็นที่พบปะหารือร่วมกันในงานอย่างต่อเนื่องเป็นกระบวนการสรุปประสบการณ์จากการปฏิบัติและพัฒนารูปแบบวิธีการบริหาร

(4) การเชื่อมประสาน ในกระบวนการส่งเสริมและสนับสนุนคือข่ายชาวบ้าน บทบาทขององค์กรและบุคลากร คือ การเชื่อมประสานดังที่กล่าวถึงตั้งแต่ต้น เราจะพบว่าในทางปฏิบัติการเชื่อมประสานจะเน้นที่ทรัพยากร 3 ด้านคือ คน ความรู้ ทรัพยากร

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการอีกจำนวนหนึ่งได้ให้แนวทางการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ไว้ดังนี้

เอกวิทย์ ๗ ถलग กล่าวถึงการสร้างเครือข่ายระหว่างคนกับคนว่า มนุษย์ต้องขัดกับมนุษย์ การเห็นหน้ากัน การขัดเกลาทางสังคม (Socialization) โดยเห็นอกเห็นใจกัน พึ่งพาอาศัยกัน มีสุขมีทุกข์ด้วยกันยังเป็นสิ่งจำเป็น (เอกวิทย์ ๗ ถलग, 2539)

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป.) ได้วิจัยและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการศึกษาเพื่อปวงชน กรณีศึกษาชุมชนภาคกลาง : จังหวัดสุพรรณบุรี พบว่ารูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญา ซึ่งเป็นพื้นฐานการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ 4 ประการดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ม.ป.ป.)

(1) การถ่ายทอดแบบตัวต่อตัว เป็นวิธีการถ่ายทอดโดยการบอกกล่าวกับบุคคลที่เป็นญาติสนิทกันเพื่อนสนิทหรือเป็นลูกหลานอยู่ในครอบครัวเดียวกันจะไม่ยอมถ่ายทอดให้กับคนอื่นที่ไม่ใช่ญาติหรือเพื่อนที่สนิทกัน ความรู้ต่าง ๆ ชาวบ้านถือว่าเป็นความลับที่คนอื่นจะรู้ไม่ได้ เช่น ความรู้ในเรื่องการเกษตร การปลูกพืชพันธุ์ใหม่ เทคนิคการดูแลรักษาให้ได้ผลผลิตดี ราคาสูง เป็นต้น

(2) การถ่ายทอดโดยการรวมกลุ่มกัน เป็นวิธีการที่ขยายผลได้ดีและแพร่หลายทั่วไป เป็นวิธีการถ่ายทอดที่ทำให้ทุกคนมีส่วนร่วม เช่น ชุมชนหนองบัวหลวง ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะมีผู้นำที่ดี ชาวบ้านสามัคคีกัน กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจึงประสบผลสำเร็จ

(3) การทดลองปฏิบัติโดยชักจูงคนอื่น เป็นการถ่ายทอดความรู้และมีความเสี่ยงสูง เนื่องจากผู้ทดลองต้องมีลองผิดลองถูก และทำให้ไม่ประสบผลสำเร็จ เช่น กรณีของนายเต็ง ชาวบ้านชุมชนหนองน้ำตาล ได้ลงทุนทำสวนปลูกผักสวนครัว ตามแบบอย่างคนบ้านแพ้วที่อพยพเข้ามาทำสวนในชุมชนหนองน้ำตาล โดยนายเต็งไม่มีประสบการณ์ในการปลูกผักมาก่อนเป็นการลองทำโดยขาดความรู้ในเรื่องการผลิต การตลาด และขาดการแนะนำจึงประสบความล้มเหลว

(4) การทดลองปฏิบัติโดยการพูดคุยแลกเปลี่ยน ค้นคว้าจากเอกสาร ซึ่งพบว่าวิธีนี้ประสบความสำเร็จดีกว่าการทดลองทำตามคนอื่น โดยขาดความรู้และประสบการณ์

นอกจากนี้เมื่อพิจารณาจากกรณีเครือข่ายผู้รู้จากผลการวิจัยเรื่องเดียวกันก็พบว่า การเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนชนบทนั้นมีอยู่ตลอดเวลา การเรียนรู้บางอย่างก็รับจากภายนอกเข้ามาเกือบทั้งหมด แต่บางอย่างก็มีการปรับและประยุกต์ให้ใช้ได้เหมาะสมกับ สภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งสามารถสรุปเครือข่ายที่สำคัญได้ดังนี้

(1) เครือข่ายในระดับปัจเจกบุคคล ซึ่งเป็นการถ่ายทอดความรู้โดยอาศัยความสัมพันธส่วนตัวบุคคลเป็นหลัก เช่น การถ่ายทอดความรู้เฉพาะญาติสนิท และบุคคลในครอบครัวเดียวกัน เป็นต้น

(2) **เครือข่ายในระดับชุมชน** เป็นการถ่ายทอดความรู้ให้แก่บุคคลที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน ระหว่างปัจเจกบุคคลกับกลุ่มคนทั้งที่เป็นทางการและเป็นทางการ เช่น ถ่ายทอดโดยผู้นำชุมชนให้กับชาวบ้าน หรือให้กับสมาชิกของกลุ่มที่ประกอบอาชีพเดียวกัน

(3) **เครือข่ายในระดับองค์กร** เป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้จากหน่วยงานต่าง ๆ โดยอาจผ่านเข้ามาทางผู้นำกลุ่มหรือสมาชิกในกลุ่ม เช่น ครู พระสงฆ์ ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ที่ชาวบ้านเคารพนับถือ

จากรูปแบบความสัมพันธ์ของเครือข่ายการเรียนรู้ข้างต้น ประกอบด้วย ความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ที่ผู้วิจัยได้กำหนดแล้ว สรุปได้ว่า ความสัมพันธ์ของเครือข่ายการเรียนรู้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับกลุ่ม และกลุ่มกับกลุ่ม ความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน หรืออาจกล่าวได้ว่ารูปแบบในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้มี 3 ระดับคือ ระดับปัจเจกบุคคล ระดับชุมชน และระดับองค์กร ดังได้กล่าวแล้ว

4.3.2 รูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

เอกวิทย์ ณ ถลาง การสร้างเครือข่ายสามารถกระทำได้โดยการจัดเวทีชาวบ้าน เชิญผู้รู้ชาวบ้านเก่ง ๆ และประชาชนที่สนใจมาพบกัน ให้โอกาสเขาได้แลกเปลี่ยนข้อมูลให้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ได้คบหาสมาคมกัน... เป็นเครือข่ายเติบโตกว้างขวางมาก... ดึงกองทุนหมู่บ้าน ยืมเงินกัน ได้ด้วยความเชื่อมั่นซึ่งกันและกัน (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2539)

นอกจากนี้ เอกวิทย์ ณ ถลาง ยังได้กล่าวถึงการสร้างเครือข่ายเพิ่มเติมอีก คือ "การประชาสัมพันธ์ทางหนังสือพิมพ์ ทางโทรทัศน์ เราเพียงแค่สนับสนุนเขาได้เป็นข่าว ถ้าทำอะไรแล้วได้รับการยกย่องโดยสื่อมวลชนเพื่อให้สังคมได้รู้ว่าพวกเขามีคุณค่าอย่างไร เก่งอย่างไร เขาก็ชื่นใจ มีกำลังใจ.. ใครทำอะไรดี ใครประสบความสำเร็จเรื่องอะไร เขาก็จะอ่าน เราเอามารวมตีพิมพ์ให้ เขาก็จะดีใจ บางคนทำไม่ได้ แต่เราช่วยเติมเต็ม โดยเป็นที่ถกเถียงให้เขาได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน จากการเผยแพร่ แล้วทำให้เขาเกิดกำลังใจด้วย"

คำหมาน คนโต ได้กล่าวใน "ร่างแหแห่งการเรียนรู้" ว่า การสร้างและการจัดระบบเครือข่ายการเรียนรู้ควรจะเป็นดังนี้ (คำหมาน คนโต, 2539)

(1) การสำรวจและประมวลแหล่งความรู้ โดยแยกประเภท ระบุลักษณะ สภาพสถานที่ตั้ง ประเภทของความรู้ที่ให้บริการระยะเวลาที่ให้บริการ กลุ่มเป้าหมายที่สามารถรับบริการ

ค่าใช้จ่าย และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ประเภทพิพิธภัณฑ์ ระบุว่าพิพิธภัณฑ์อะไร ตั้งอยู่ที่ไหน ไปมาจนถึงที่นั้น โดยวิธีใด เปิดให้บริการเวลาใด เสียค่าใช้จ่ายหรือไม่ ให้ความรู้ด้านใด เป็นต้น

(2) สร้างความเชื่อมโยงโดยตรงและโดยอ้อมระหว่างแหล่งความรู้ประเภทเดียวกันและระหว่างความรู้ต่างประเภท เช่น เชื่อมโยงในการเข้ารับบริการ เชื่อมโยงในเนื้อหาความรู้ เชื่อมโยงในการรับรองมาตรฐานคุณภาพของการเรียนรู้

(3) เป็นศูนย์การประสานงานและร่วมมือกันของแหล่งความรู้ต่าง ๆ เพื่อให้บริการด้านการศึกษาแก่ประชาชน หากมีความจำเป็นต้องกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ แนวทาง และระเบียบปฏิบัติ ก็อาจกำหนดขึ้นแต่ต้องมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความร่วมมือประสานงานอย่างคล่องตัว ไม่ใช่เพื่อสกัดกั้นการดำเนินงาน

(4) ใช้สื่อและวิทยาการที่เหมาะสมในการเผยแพร่ความรู้และข่าวสารเพื่อก่อให้เกิดการเรียนรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อประเภทอิเล็กทรอนิกส์และสิ่งพิมพ์ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ คอมพิวเตอร์ หนังสือพิมพ์ และหนังสือต่าง ๆ ที่สื่อสารผ่านดาวเทียมและคลื่นอิเล็กทรอนิกส์

(5) ดำรวจและประมวลบุคลากรที่เป็นภูมิปัญญาทุกระดับของท้องถิ่น โดยแยกประเภท ระบุชื่อ สถานที่อยู่ ประเภทความชำนาญ ฯลฯ เผยแพร่ข้อมูลดังกล่าวไปทั่วเครือข่าย เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายรับรู้ จัดประชุมเป็นครั้งคราว เพื่อสร้างความเข้าใจที่ตรงกัน ความสัมพันธ์และความร่วมมือในการให้บริการด้านการศึกษาแก่ประชาชน

(6) อำนวยความสะดวกให้ประชาชนกลุ่มเป้าหมายสามารถรับบริการการศึกษาจากแหล่งความรู้ เช่น เผยแพร่ตารางการออกอากาศและการเผยแพร่ของสถานีโทรทัศน์ จัดยานพาหนะรับส่งไปยังแหล่งความรู้ตามความเหมาะสม ลดขั้นตอนและระเบียบวิธีการรับบริการลงเพื่อให้เกิดความสะดวกขึ้น

(7) กำหนดมาตรฐานคุณภาพของความรู้ที่ได้รับจากแหล่งต่าง ๆ เท่าที่จะทำได้ และในที่สุดก็อาจจะได้มาตรฐานกลางของความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ทั้งนี้ให้เน้นการปฏิบัติจริง กระทำจริงมากกว่าหลักฐานจากเอกสาร

ปริยานุช จริยวิทยานนท์ (2539) กล่าวถึงยุทธศาสตร์สำคัญในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการร่วมพัฒนาชุมชนวิชาสำหรับใช้เป็นที่เสริมการเรียนรู้ของนักศึกษาทางไกลสายสามัญทุกระดับ ตั้งแต่ประถมศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ซึ่งเป็นการสร้างเครือข่ายประเภทบุคคลและประเภทหน่วยงานว่า “การที่จะทำให้เครือข่ายยั่งยืนและทำงานด้วยอย่างมีความสุข... โดยประสานงานกับเครือข่าย ทั้งรายบุคคลหรือหน่วยงานมีการปรึกษาหารือกันในรูปแบบไม่เป็นทางการ เช่น การพบปะหารือกันเป็นครั้งคราว และเป็นทางการโดยการประชุมเชิงปฏิบัติการ

มีการวางแผนปฏิบัติงานร่วมกันเพื่อให้เครือข่ายมีอิสระในการผลิตสื่อ และพึงพอใจในรูปแบบการทำงานร่วมกัน” (ปริยานุช จริยวิทยานนท์, 2539)

เสรี พงศ์พิศ และคณะ (2538) ได้ศึกษาการรวมกลุ่มองค์กรชาวบ้านระดับจังหวัดที่นครราชสีมาและบุรีรัมย์ พบว่า เกิดขึ้นจากการได้เรียนรู้ประสบการณ์ขององค์กรชาวบ้านในภาคใต้เป็นครั้งแรกที่กลุ่มออมทรัพย์ในจังหวัดทั้งสองนี้ได้รู้ว่า มีทางเลือกอื่นในการจัดการกลุ่มออมทรัพย์ ไม่ใช่ต้องเอาเงินออกไปฝากธนาคารแล้วกู้เงินธนาคารมาใช้อย่างที่หน่วยงานของรัฐบอกแต่พวกเขาสามารถดำเนินการกู้ยืมเงินออมของตนเอง นำดอกเบี้ยวที่ได้ไปปันผลและสร้างสวัสดิการให้สมาชิก และเป็นทุนการศึกษาชุมชน (เสรี พงศ์พิศ และคณะ, 2538)

การรวมกลุ่มเครือข่ายขององค์กรชาวบ้านระดับจังหวัดเกิดขึ้น เพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์และช่วยเหลือกันในการหาทางเลือกใหม่ในการพัฒนาชุมชน ตัวแทนองค์กรสมาชิกชุมชนกันทุกเดือน จัดการศึกษาดูงาน การฝึกอบรมตามที่คณะกรรมการซึ่งเป็นตัวแทนกลุ่มต่าง ๆ ร่วมกันคิดและดำเนินการ โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นตัวประสานและช่วยเหลือหนุน (facilitator)

เครือข่ายใหญ่ของภาคอีสาน คือ ชมรมอู๋มชูโทอีสาน ได้ก่อตั้งขึ้นมาตั้งแต่ปี 2533 โดยผู้นำชาวบ้าน ซึ่งเป็นผู้รู้และปราชญ์ชาวบ้านจำนวนหนึ่งได้พบปะปรึกษาหารือและแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันระยะหนึ่ง จนตัดสินใจร่วมกันก่อตั้งชมรมดังกล่าวขึ้นเพื่อเป็นกลไกในการร่วมมือกันขององค์กรชาวบ้านจากทั่วภาคอีสาน”

เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ (2533) ได้สรุปแนวคิดและรูปแบบตลอดจนวิธีการของการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ไว้ดังนี้

(1) คนมีความจำเป็นที่จะเป็นที่จะต้องเรียนรู้ตลอดชีวิต จากปริมิตของการศึกษาชี้ให้เห็นว่า คนที่เข้าไปอยู่ในระบบการศึกษาเป็นคนส่วนน้อยและอยู่ในเมือง ส่วนคนที่อยู่นอกระบบการศึกษาส่วนใหญ่เป็นคนชนบท จึงควรให้ความสำคัญแก่กลุ่มคนหลังนี้เป็นพิเศษ

(2) การจัดการศึกษาตามหลักการจัดการศึกษาทั้ง 4 ประการคือ ความกว้างขวาง และเป็นธรรม ความสมดุล ความสอดคล้องและความหลากหลายนั้น ถ้าจะจัดให้มีประสิทธิภาพและสามารถตอบสนองความต้องการการเรียนรู้ของคนในชุมชนอย่างแท้จริงแล้ว ต้องอาศัยกลไกนอกระบบราชการเพิ่มขึ้น โดยเน้นการให้คนในชุมชนจัดการศึกษาของตนเองขึ้น (People

Education) คือ การศึกษาที่ให้ชาวบ้านจัดการศึกษาด้วยตนเองเพื่อพัฒนาตนเอง พัฒนาศักยภาพของ ตนเอง หรือเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

(3) เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้นั้นแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

(3.1) Transmission of Knowledge หรือ Processing of Knowledge เป็น การเรียนรู้ที่มีครูมาขึ้นหน้าชั้นแล้วถ่ายทอดความรู้ ซึ่งระบบนี้ก็มีทั้งข้อดีและข้อเสีย

(3.2) Individualized Learning หรือ Self-Directed Learning คือการเรียน ด้วยตนเอง ไปแสวงหาเอง เช่น ค้นคว้าหาหนังสืออ่านเอง

(3.3) Interaction Process คือกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งทั้งครูและนัก เรียนจะต้องเรียนร่วมกัน ชุมชน คือห้องเรียนที่ทั้งผู้ที่เข้าไปช่วยและชาวบ้านต้องมีความเสมอภาค ในการเรียนรู้อย่างเท่าเทียมกัน

(4) การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ต้องอยู่บนพื้นฐานที่ว่าจะให้การศึกษาแก่ ประชาชนทุกคนอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ไม่จำกัดเรื่องเพศ วัย และอายุ การสร้างเครือข่ายจะต้องยึด ประชาชนเป็นศูนย์กลาง และควรสร้างจากเมืองต่างขึ้นไป

(5) การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ควรมอง 2 ระดับ คือ เครือข่ายการเรียนรู้ใน ชุมชน และเครือข่ายการเรียนรู้นอกชุมชน สิ่งที่ควรจะเน้น คือ ตัวแม่ข่ายในชุมชน ซึ่งหมายถึงผู้นำ หรือผู้ดำเนินการเกี่ยวข้องกับอยู่ในกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นศูนย์การเรียนรู้หรือแม่ข่าย (Nucleus) โดยแม่ข่ายนี้เป็นได้ทั้งตัวบุคคล เป็นตัวห้องเรียน เป็นตัวบ่งกิจกรรมจากศูนย์หรือแม่ข่าย จะทำให้เกิดการแตกตัวของแม่ข่ายต่อไป นอกจากนี้การสร้างเครือข่ายยังต้องคำนึงถึงเนื้อหาสาระ และองค์กรด้วย

(6) ในการสร้างรูปแบบเครือข่ายของการเรียนรู้ จะต้องพิจารณาองค์ประกอบ ผู้เรียน สถานที่เรียน วิธีเผยแพร่ความรู้ เครื่องมือที่ใช้ในการเผยแพร่ความรู้ และการวัดและ ประเมินผล เป็นต้น

(7) นอกเหนือองค์ประกอบที่กล่าวมาแล้ว การพัฒนาเครือข่ายของการเรียนรู้ต้อง คำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ อีกด้วยคือ

(7.1) ต้องให้มีการกระจายอำนาจการศึกษาในชุมชนและให้ท้องถิ่น เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดปัญหาและความต้องการของตัวเองอย่างแท้จริง

(7.2) การสร้างเครือข่ายของการเรียนรู้ ควรเลือกคนที่มีลักษณะความเป็น ผู้นำที่จะถ่ายทอดความรู้ต่อไป

(7.3) ในพื้นที่ใดที่มีการดำเนินงานอยู่แล้ว รัฐควรส่งเสริมให้มีการดำเนินการต่อไป โดยไม่ต้องลงมือทำเองทั้งหมด ถ้าพื้นที่ใดที่ยังไม่มีการดำเนินการ ควรมีองค์กรใดองค์กรหนึ่งที่จะไปช่วยกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้

(7.4) การดำเนินงานของรัฐ รวมทั้งบทบาทของนักวิชาการ/นักพัฒนา ควรจะทำหน้าที่เป็น Catalyst หรือ Facilitator คือ กระตุ้นให้ประชาชนคิด วิเคราะห์ และแก้ปัญหาด้วยตนเอง ทำการส่งเสริมโดยการจัดหาแหล่งความรู้ตลอดจนให้การสนับสนุนในด้านต่าง ๆ

(7.5) ปรับบทบาทของสถาบันการศึกษาและครูเสียใหม่ จากบทบาทผู้สอน ผู้จัดการ ให้เน้นบทบาท Sponsor ด้วยการให้บริการการวิจัยและการเรียนรู้ต่าง ๆ เพิ่มขึ้น

(7.6) ปรับโยงการศึกษาในโรงเรียน การศึกษานอกโรงเรียนและระบบการศึกษาของชาวบ้าน จะทำให้เนื้อหาสาระของกระบวนการเรียนรู้สอดคล้องต่อวิถีชีวิตและปัญหาของท้องถิ่นได้มากขึ้น (เจือจันทร์ จงสถิตอยู่, 2533)

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้กำหนดกระบวนการเป็นแนวทางการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัดไว้ 4 ขั้นตอน ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538)

(1) การจัดเก็บข้อมูลเครือข่าย ได้แก่ การจัดเก็บข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับองค์กรเครือข่ายเป้าหมาย วิเคราะห์ และคัดเลือกกลุ่มที่มีศักยภาพก่อนให้เป็นกลุ่มเป้าหมายที่จะสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

(2) การจัดเวทีเสวนาเครือข่ายเครือข่าย เป็นการจัดเชิญผู้นำองค์กรกลุ่มเป้าหมายที่คัดเลือกแล้วมาประชุมเสวนา พบปะให้รู้จักมักคุ้น แลกเปลี่ยนเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกัน

(3) การจัดกิจกรรมเครือข่ายเครือข่าย เมื่อรู้จักมักคุ้นกันดีแล้ว กระตุ้นให้ร่วมกันคิด และดำเนินการจัดกิจกรรมตามสภาพปัญหาและความต้องการขององค์กรในท้องถิ่น

(4) การจัดตั้งองค์กรชุมชน ส่งเสริมให้ตั้งองค์กรเครือข่าย เครือข่ายขนาดใหญ่ระดับจังหวัดที่เรียกว่า "สภาวัฒนธรรมจังหวัด" ที่มีองค์กรชุมชนต่าง ๆ ทุกองค์กรเข้ามามีส่วนร่วมเป็นองค์กรเดียวกัน

กรมการศึกษานอกโรงเรียน ได้กล่าวไว้ว่า แนวทางการดำเนินงานเครือข่ายการเรียนรู้มีหลักการที่สำคัญ คือ (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2535)

(1) การถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และกระจายความรู้ทั้งในส่วนของวิทยาการสากล และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสนับสนุนการเรียนรู้ทั้งของบุคคล และชุมชนเกี่ยวกับความรู้ดั้งเดิมที่ สืบทอดกันมาภายในชุมชน สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน และสามารถปรับใช้ วิทยาการสากลให้เหมาะสมกับการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน

(2) มีองค์กรชุมชนเป็นหน่วยของการจัดการศึกษา โดยสมาชิกในชุมชนมีการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อแก้ปัญหาของคนในชุมชนร่วมกัน

จากรายละเอียดรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ดังกล่าวข้างต้น เมื่อวิเคราะห์กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้พบว่ามี 4 ขั้นตอนคือ

- (1) การเกิดเครือข่ายการเรียนรู้
- (2) การประสานเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้
- (3) การขยายเครือข่ายการเรียนรู้
- (4) การดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้

ดังแสดงตามตารางที่ 1

บุคคล/หน่วยงาน	รูปแบบกระบวนการสร้างเครือข่าย			
	1	2	3	4
1. คร.เอกวิทย์ ฒ ถलग	/	/	/	/
2. คำหมาน คนโต	/	/	/	/
3. คร.ปริยานุช จริยวิทยานนท์	/	/	/	/
4. คร.เสรี พงศ์พิศ และคณะ	/	/	/	/
5. คร.เจือจันทร์ จงสถิตอยู่	/	/	/	/
6. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ	/	/	/	/
7. กรมการศึกษานอกโรงเรียน	/	/	/	/
8. ศ. เสน่ห์ จามริก	/	/	/	/
9. มานะ นาคำ และคณะ	/	/	/	/
10. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ	/	/	/	/

จากตารางวิเคราะห์ข้างต้นมีสาระสำคัญในแต่ละขั้นตอนดังนี้

(1) การเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ เกิดทั้งจากภายในองค์กรและภายนอกองค์กร

(1.1) เกิดจากภายในองค์กร โดยบุคคลในองค์กรได้เรียนรู้ประสบการณ์ใหม่ ๆ จากบุคคลภายนอกชุมชนแล้วรวมตัวกันสร้างเครือข่ายขึ้นให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาของชุมชน

(1.2) เกิดจากภายนอกองค์กร โดยบุคคลภายนอกองค์กรทั้งจากตัวแทนองค์กรภาครัฐและองค์กรภาคเอกชนเข้าไปสำรวจข้อมูล ประมวลผล แยกประเภทข้อมูล แล้วจัดเวทีเสวนา แลกเปลี่ยนข้อมูล เรียนรู้ ความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกันของบุคคลในชุมชน ตามสภาพปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นแล้วเกิดเป็นองค์กรเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชนนั้น ๆ

(2) การประสานเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ กระทำได้หลายวิธีการแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับสภาพของเครือข่าย เช่น การประชาสัมพันธ์ให้สมาชิกเครือข่ายได้รับรู้ข่าวสารข้อมูล กิจกรรมความเคลื่อนไหวของเครือข่าย การคบหาสมาคมกันของสมาชิกทั้งในชุมชนและนอกชุมชน การประสานร่วมมือในการใช้ทรัพยากรบุคคล วัสดุอุปกรณ์ ทุนทรัพย์ อาคารงบประมาณร่วมกันของเครือข่ายหนึ่งกับอีกเครือข่ายหนึ่ง ทำให้เกิดการประสานงานร่วมมือกันมากขึ้น

(3) การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ นอกจากการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ข่าวสาร กิจกรรมของเครือข่ายทางสื่อมวลชนให้เครือข่ายได้รู้ความเคลื่อนไหวซึ่งกันและกันแล้ว การขยายเครือข่ายก็สามารถทำได้โดยการจัดประชุมสัมมนา ศึกษาดูงาน การจัดกิจกรรมการถ่ายทอด แลกเปลี่ยนกระจายความรู้ ให้เกิดความร่วมมือซึ่งกันและกัน จนเกิดการรวมตัวเป็นองค์กรเครือข่ายการเรียนรู้เดียวกัน ทั้งเครือข่ายในแต่ละเรื่องและเครือข่ายร่วมหลายเรื่องเป็นเครือข่ายเดียวกัน บางเรื่องก็มีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่ในแต่ละจังหวัด เช่น เครือข่ายสภาวัฒนธรรมจังหวัด เป็นต้น

(4) การดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้ การที่จะให้เครือข่ายการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นแล้วดำรงอยู่ต่อไปอย่างยั่งยืน มีกิจกรรมที่บุคคลและหน่วยงานต่าง ๆ ได้เสนอไว้ สรุปดังนี้ การจัดให้สมาชิกได้พบปะกันเป็นระยะอย่างสม่ำเสมอทั้งเป็นทางการและไม่ทางการ การสนับสนุนการจัดกิจกรรมของเครือข่าย การให้คุณค่าให้ขวัญและกำลังใจแก่สมาชิก การกระตุ้นให้ร่วมมือกันทำกิจกรรมการแลกเปลี่ยนข่าวสารซึ่งกันและกัน ปกป้องให้สมาชิกมีความสำคัญในความเป็นเจ้าขององค์กรและวางแผนทรัพยากรในท้องถิ่น ตลอดทั้งผู้นำเครือข่ายจะต้องรักษาคุณ ระเบียบ ที่สมาชิกร่วมกันตกลงไว้ให้เคร่งครัด เป็นต้น

ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ จึงต้องพิจารณาพัฒนาการของลักษณะการถ่ายทอดทั้ง 3 แบบในเครือข่าย ได้แก่ ระดับปัจเจกบุคคล (คน-คน)

ระดับชุมชน (คน-กลุ่ม) และระดับองค์กร (กลุ่ม-กลุ่ม) ตลอดจนกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ คือ ตั้งแต่การเกิด การประสานเชื่อมโยง การขยายและการดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้

จากการสังเคราะห์งานวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการศึกษาเพื่อปวงชน ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป.) พบว่าเครือข่ายการเรียนรู้ในแต่ละกรณีมีรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ที่คล้ายคลึงกัน คือ มีการเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ การประสานเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ และการดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้ ในแต่ละกรณีจะประกอบด้วยกระบวนการสำคัญ 2 กระบวนการคือ กระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการถ่ายทอด โดยที่กระบวนการทั้งสองมีองค์ประกอบได้แก่ คน ความรู้ ทรัพยากร และกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งรูปแบบในการสร้างเครือข่ายเรียนรู้มีอยู่ 3 รูปแบบ คือ คนกับคน คนกับกลุ่ม และกลุ่มกับกลุ่ม ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2 แสดงรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ปัจจัยในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ และรูปแบบในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

งานวิจัย	กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้				องค์ประกอบ				รูปแบบในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้		
	การเกิด	เชื่อมโยงคนกับกลุ่ม	ขยายกลุ่มกับกลุ่ม	ดำรงอยู่	คน	ความรู้	ทรัพยากร	กระบวนการเรียนรู้	คน-คนระดับปัจเจกบุคคล	คน-กลุ่มระดับชุมชน	กลุ่ม-กลุ่มระดับองค์กร
ภาคใต้	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
ภาคอีสาน	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
ภาคเหนือ	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
ภาคกลาง	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/

4.4 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

จากแนวความคิดการศึกษาในวิถีชุมชนที่ทางสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2539) ได้ศึกษาชุมชนทั่วทุกภาคในประเทศไทย พบว่า “การสร้างกระบวนการเรียนรู้ เป็นบทบาท

ที่ชุมชน ได้ให้ความสำคัญและเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน” และรากฐานสำคัญของชุมชนที่เป็นองค์ประกอบของการเรียนรู้มี 3 อย่าง ได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร

คน ประกอบด้วยผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนหรือองค์กร และผู้ที่มีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านในชุมชน

ความรู้ ประกอบด้วยความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้ทางวิชาการหรือที่มาจากภายนอกและชุดความรู้หรือประสบการณ์ที่ชุมชนและองค์กร ได้สะสมและพัฒนาขึ้น

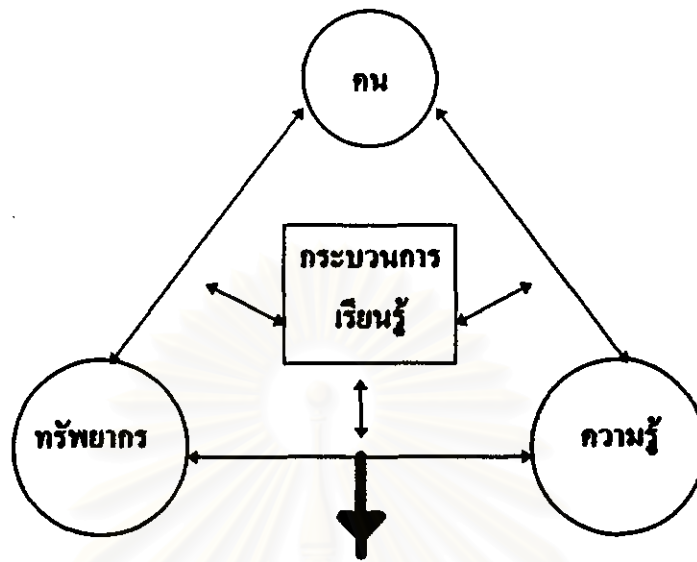
ทรัพยากร ในที่นี้หมายถึงทรัพยากรวัตถุ เช่น เงินทุน ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พืช สัตว์ และผลผลิตของชุมชน

องค์ประกอบทั้งสามนี้ จะเป็นตัวกำหนดรูปแบบกระบวนการ ตลอดจนเนื้อหาสาระและกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชนประกอบกับแนวคิดเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้ของผู้รู้ดังกล่าวแล้วพบว่า กระบวนการเรียนรู้น่าจะเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้กำหนดให้ คน ความรู้ ทรัพยากร และกระบวนการเรียนรู้เป็นกรอบชั่วคราวในการศึกษาปัจจัยในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าในงานวิจัยนี้ กรอบชั่วคราวดังกล่าว ได้รับการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาจากผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน เป็นผู้ตัดสิน ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากทั้ง 5 ท่าน ดังแสดงไว้ในบทที่ 3 ตอนที่ 1

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

กิจกรรมการเรียนรู้

- กองทุน
- ชุมชน
- อุตสาหกรรมชุมชน
- สิ่งแวดล้อม
- สวัสดิการ
- ฯลฯ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย